

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- Zeldzame 16e/19e eeuwse landkaarten
- Wereldkaarten
- Atlassen
- Stads- en dorpsgezichten geheel Nederland
- afb. Beroepen, ambachten enz.
- Geill. boeken, kook- en kinderboeken.

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
tel. 077-519000
telefax 077-544602

Antiquariaat
„Het Bisschopshof”

**Oude Boeken, Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

CAERT-THRESOOR

10e jaargang, 1991, nr. 3

Een zeldzame kaart van de provincie Zeeland uit het laatste kwart van de 16e eeuw
A. de Zeeuw

41

De uitgave van kadastrale atlassen van Nederland
Lida Ruitenga

47

'Afstammelingen van Amsterdamsche cartographen'
Uit 'Het Nieuwsblad voor den Boekhandel'

53

Varia Cartographica

54

Besprekingen

56

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

60

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink,
Dr. H.P. Deys,
Dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij,
Drs. M.M.Th.L. Hameleers,
Drs. E.O. van Keulen,
Dr. P.C.J. van der Krogt,
Drs. A.H. Ruitinga,
Drs. D. de Vries.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. E.O. van Keulen, Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Kattenburgerplein 1, 1018 KK Amsterdam.

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijgbaar op aanvraag bij het redactiesecretariaat.

Rubriek Nieuwe Literatuur

Drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 30,- per jaar (vier nummers), buitenland f 50,-. Losse nummers f 10,-. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nummer f 100,
halve pagina per nummer f 70,-
1/4 pagina per nummer f 50,-
Bij plaatsing in één jaargang (4 nummers): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,- per 12 woorden. Opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van de kaart van de vrijheid van de stad Utrecht. Caspar Specht, 1696 (Gemeentelijke Archiefdienst, Utrecht).

A. de Zeeuw

Een zeldzame kaart van de provincie Zeeland uit het laatste kwart van de 16e eeuw*

Inleiding

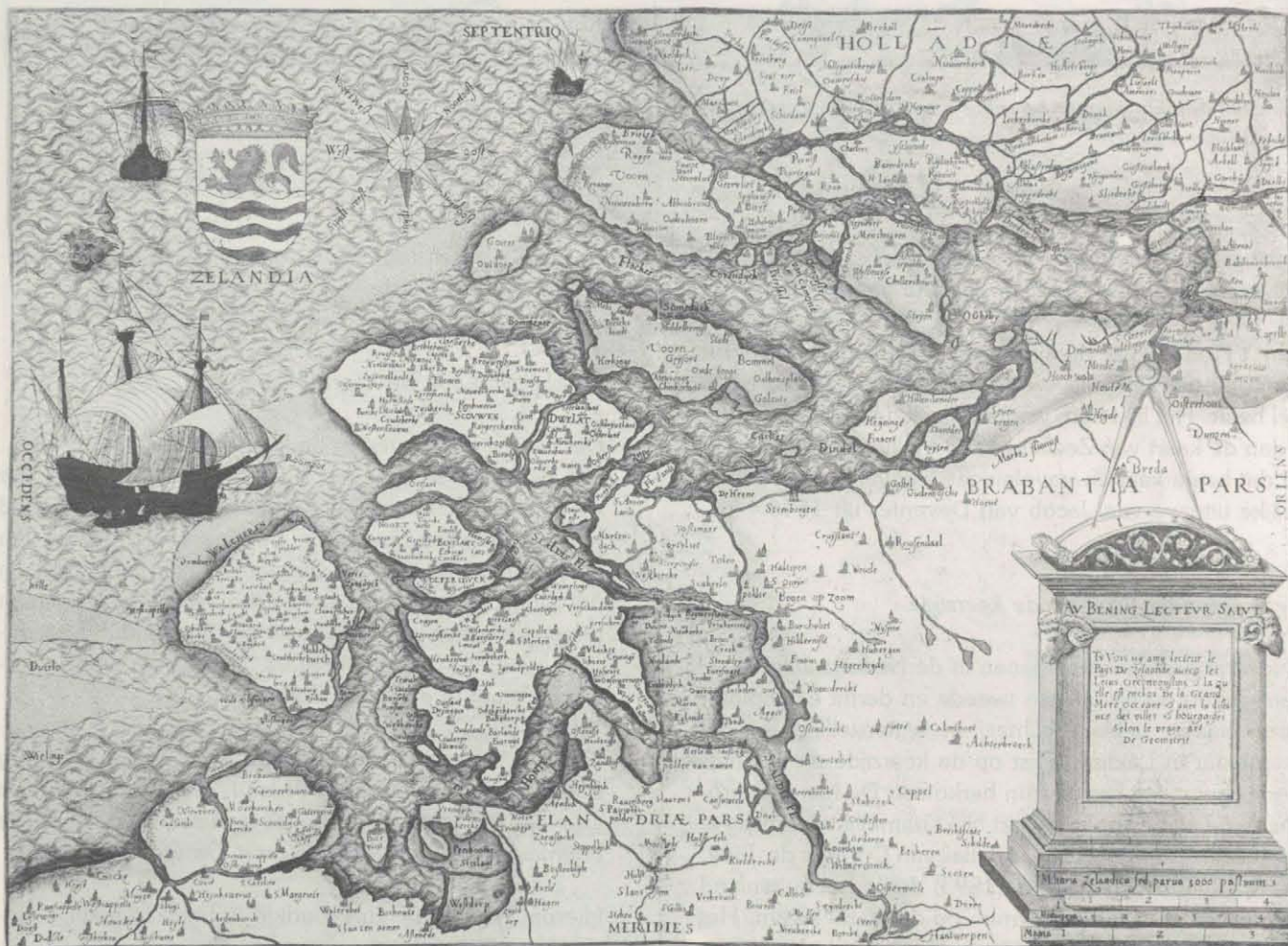
'Staat niet in Koeman!' Een overtuigender bewijs voor de zeldzaamheid van een gedrukte kaart uit een oude atlas valt er in de kaarthandel sinds het verschijnen van *Atlantes Neerlandici* van Professor Koeman wellicht niet te geven.¹ Ook in het buitenland blijkt men er niet afkerig van te zijn dit gegeven als bewijs en tevens als aanbeveling te hanteren. Zo staat er 'pas dans Koeman' vet gedrukt in een catalogus van Loeb-Larocque uit 1983.² Men mag natuurlijk niet verwachten dat alle kaarten, die ooit in een atlas zijn opgenomen, vermeld staan in *Atlantes Neerlandici*, maar het maakt een kaart toch wel interessant als die daar niet in staat.

Het bovenstaande is van toepassing op de in dit artikel onder de aandacht gebrachte kaart van de provincie Zeeland (afb. 1). Deze kaart komt in genoemde bibliografie namelijk niet voor.

Overigens gaat het hier niet om een unicum en evenmin om een eerste vermelding daarvan.³ Van 't Hoff berichtte erover in zijn commentaar bij de reproductie van de provinciekaarten van Jacob van Deventer.⁴ Het betrof het in die tijd (1941) enig gesignaleerde exemplaar, aanwezig in de collectie Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Deze kaart heeft geen tekst op de keerzijde en is naar alle waarschijnlijkheid als los blad uitgegeven.

Bodel maakte op de rand van de kaart de volgende notities:

- gekocht bij Heeckeren van Waliën-Bodel Nijenhuis.
- uit de porteff. van Baron van Heeckeren van Waliën te Zutphen 1834. Het komt mij vrij waarschijnlijk voor, dat dit blad behoort tot den door Jacobus a Daventria zelven te Mechelen uitgegeven Atlas - Dan vóór 1552 - zie Ortelius 1579 in Catalogo. Maar is dit overeen te brengen

1. Zeeland, uitgegeven door Cornelis de Jode in 1593.
(foto J. van 't Leven)

2. Zeeland, afkomstig uit een atlas van Abraham Ortelius die na 1583 werd uitgegeven.
(foto J. van 't Leven).

met het fransche woord aan den lezer?
- Deze nergens, in 1839, in Zeeland aangetroffen.

Van 't Hoff is deze mening niet toegedaan, maar het is hem ook niet duidelijk welke oorsprong deze kaart dan wel heeft. Het lijkt hem waarschijnlijk dat de kaart ouder is dan de kaart van Zeeland van Ortelius⁵ (afbeelding 2) en dat beide kaarten navolgingen zijn van de oorspronkelijke uitgave van Jacob van Deventer uit 1546.⁶

Met en zonder tekst op de keerzijde

Enige tijd geleden verschenen in de Nederlandse kaarthandel kort na elkaar een tweede en derde exemplaar. Deze bladen hebben echter, in tegenstelling tot het exemplaar in Leiden, tekst op de keerzijde die ons iets verder helpt wat betreft hun herkomst. De hier gereproduceerde en besproken kaart blijkt namelijk afkomstig te zijn uit een exemplaar van de atlas van Cornelis de Jode, het *Speculum Orbis Terrae* (1593) dat in het buitenland gesloopt is en in losse katernen op de markt kwam. Het bijzondere van het katern met kaarten van de Nederlanden was, dat deze niet de kaart van Zeeland bevatte die men gewoonlijk in de atlassen van Gerard en Cornelis

de Jode aantreft (zie afb. 3), maar een, in eerste instantie, totaal onbekende.

Beschrijving van de kaart

De titel die linksboven in de kaart staat luidt: ZELANDIA. Het formaat van de kaart is 33,5 bij 45,5 cm. De vier windstreken staan aan de randen van de kaart vermeld met het noorden bovenaan. Er is geen vermelding van auteur, uitgever, jaar van vervaardiging en/of uitgave en privilege. Bovenop de cartouche, rechtsonder, staan tussen de benen van een passer een 1 en een 2. Daaronder: AV BENING LECTEVN SALVT. In het veld van de cartouche staat in een puntarcing:

Tu Vois icij amij lecteur le / Pays de Zelaande avecq les / Leius Circonvioijssins et laqu'elle est enclos De la Grand / Mere Occeane et avec la dista/nce des villes et bourgaiges / Selon la vraije art / De Geometre.

Hieronder is een drievoudige schaalaauiding geplaatst:

4 Miliaria Zelandica sed parva 3000 passuum [= 8,1 cm]

De foliëring en de katernsignatuur zijn respectievelijk Fol. 47 en Bbbb, hetgeen overeenkomt met die in de tweede editie van de atlas van De Jode. Voor de nummering in de eerste editie werden daarentegen Romeinse cijfers gebruikt.

- de plaatsen Willemstad (gesticht in 1583) en Klundert komen op de kaart nog niet voor.

Of de broers Joannes en Lucas van Deutecum, die een belangrijk deel van de kaarten voor het *Speculum* etsten, ook deze kaart hebben vervaardigd, is niet uit te maken. Een graveursnaam ontbreekt en over het algemeen vergaten de Van Deutecums zelden hun naam te vermelden. Ook hun stijl van graveren is anders.

Wat uiteindelijk de herkomst van de kaart is, valt ook nu nog niet te zeggen. Misschien betreft het hier een oude, van een andere uitgever aangekochte koperplaat, die in de werkplaats van De Jode wat bijgewerkt is. 'Hantwerpen' was in 1593 in elk geval al geen eigentijdse benaming meer voor Antwerpen. Bovendien maakt de Franse tekst in de cartouche de indruk er later ingebracht te zijn.⁸ Het is overigens opvallend dat de windroos sterk gelijkert op haar soortgenoten in het *Speculum* (zie bijv. afb. 3).

Blijft de vraag waarom deze kaart van Zeeland zich in twee exemplaren van de tweede editie van het *Speculum Orbis Terrae* (van 1593) heeft bevonden. Waarom

3. De kaart van Zeeland zoals die voorkomt in de atlassen van Gerard en Cornelis de Jode (1578-1593).
(foto J. van 't Leven).

gebruikte Cornelis de Jode deze kaart? Hij beschikte over een goede kaart van Zeeland uit het *Speculum Orbis Terrarum* dat zijn vader, Gerard de Jode, in 1578 uitgaf. Deze kaart, die in alle bekende exemplaren van zowel 1578 als 1593 voorkomt, werd gegraveerd door Joannes en Lucas van Deutecum.

Merkwaardig is echter dat de namen van deze graveurs van de koperplaat van deze kaart zijn afgehaald. Nog vaag bleven een J en een L zichtbaar, evenals de f van fecerunt. Hebben wij hier met een tweede staat van deze kaart te doen? Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. In de bibliotheek van Dillingen⁹ en in de British Library¹⁰ bevinden zich exemplaren waar de namen wel opstaan (zie afb. 4). Deze kaarten moeten vóór 1578 losbladig zijn uitgegeven. Voordat Gerard de Jode deze kaart in zijn atlas van 1578 opnam, werd het kaartbeeld gewijzigd en aangevuld o.a. bij Schouwen, Stavenisse en Steenbergen; de zee werd met een andere arcering aangegeven waardoor kustlijnen en zandbanken er wat onduidelijk

4. Deel van de kaart van Zeeland zoals die door Gerard de Jode vóór 1578 werd uitgegeven. In tegenstelling tot het exemplaar in de atlas bezit deze kaart wel de namen van de graveurs Joannes en Lucas à Deutecum, maar geen vermelding van het privilege. Vermoedelijk is dit blad eerst bedoeld geweest als een losbladige uitgave. De uitgebreide beschrijving van Zeeland wijst ook in die richting. (foto British Museum).

opstaan (vergelijk afb. 3 en 4). Tevens werd melding gemaakt van het privilege. Is dit gebeurd zonder de instemming van de Van Deutecums en zijn daarom hun namen verwijderd? Naar het motief dat Cornelis heeft gehad om een andere kaart te gaan gebruiken kan slechts gegist worden. Een betere topografische weergave kan de reden niet geweest zijn. De kaart van de Van Deutecums is zelfs een iets getrouwere navolging van de 'moederkaart' van Jacob van Deventer en in z'n tweede staat iets meer 'up to date'.

Waarschijnlijk moeten we de verklaring in een andere richting zoeken. Daarvoor moet eerst iets verteld worden van de omstandigheden waaronder de atlassen van de familie De Jode tot stand kwamen.

De uitgave van wereldatlassen in Antwerpen (1570-1600)

Tussen ongeveer 1565 en 1570 kwamen Abraham Ortelius en Gerard de Jode, beiden Antwerpse uitgevers, tegelijkertijd op het idee de door hen reeds geruime tijd los te koop aangeboden kaarten in een kaartboek uit te geven. In 1570 was Ortelius daar de eerste mee.

In 1573 is ook Gerard de Jode zover dat hij zijn kaartboek, het *Speculum Orbis Terrarum*, op de markt kan brengen, maar het lukte hem pas in 1578 de daarvoor

Speculum Orbis totius, Corn. de Jodae.

Vyy	De Jode	f 44
+ Zzz	Faïria Parvioria	f 95
+ Auca	Hollandia	remitatib f 46
+ Bbb	Zeelandia	tabul f 47 2 tabulae
+ Cccc	Brechtia	Dunthul f 40
+ Dddd	Flandria	f 49
+ Eccc	Achilia	f 50
+ Ffff	Hannonia	f 51

5. De koperplaten van het Speculum werden in 1612 door Jan Moretus gekocht van de weduwe van Jan Baptist Vrients. De afbeelding toont een deel van de inventarislijst waarop twee koperplaten van Zeeland vermeld staan. (foto Museum Plantijn- Moretus)

vereiste privileges te bemachtigen. Algemeen wordt aangenomen, dat Ortelius daarin de hand heeft gehad. Hij zou met behulp van invloedrijke vrienden, jarenlang de toekenning van het keizerlijk en het koninklijk privilege hebben weten tegen te houden.

In 1579 is De Jodes atlas in de winkel van Plantijn te Antwerpen te koop, maar toen had zijn rivaal inmiddels al met 10 edities van zijn *Theatrum*, die in het Latijn, Duits, Frans en Nederlands werden uitgegeven, de markt veroverd.

Gerard de Jode kwam niet verder dan één uitgave en er zijn maar heel weinig exemplaren van bekend. Toch is De Jodes atlas ook van goede kwaliteit en het is een raadsel dat hij daarmee niet meer succes had.

Denucé¹¹ veronderstelt aan de hand van een post in de rekeningen van Plantijn van 1588, dat De Jode, in ruil voor het in die tijd grote bedrag van 265 gulden, afgezien zou hebben van een nieuwe uitgave en dat deze atlas daarom zo zeldzaam is. Stel dat Denucé gelijk heeft, dan is ook te verklaren dat de erfgenamen - zich niet gebonden voelend aan de belofte van Gerard - al in 1593 met een nieuwe, sterk verbeterde er vermeerderde editie uitkomen.¹² Lag deze uitgave al zo ongeveer klaar?

Van Ortroij,¹³ die evenals Denucé een gedegen studie aan het werk van Gerard en Cornelis de Jode wijdde, vindt de veronderstelling van Denucé te weinig onderbouwd. Hij wijdt de commerciële mislukking van het *Speculum* aan het feit dat De Jode de concurrentie met het veel betere *Theatrum* gewoon niet aankon.

Skelton¹⁴ wijst er op, dat Ortelius zich na 1570 zeer sterk op zijn kartografische arbeid concentreerde en daardoor De Jode, die zich met een veel groter scala aan onderwerpen in zijn uitgeverij bezig hield, als atlasmaker kon overvleugelen.

Bij de genoemde verklaringen voor het mislukken van het *Speculum* als algemeen gewaardeerde atlas, kan nog een aspect worden gevoegd, namelijk het esthetische.

Vergelijkt men de atlassen van De Jode en Ortelius met elkaar, dan valt op dat het *Speculum* voor het gemiddelde publiek toch minder aantrekkelijk geweest moet zijn.

Het zijn vaak wat saai uitgevoerde kaarten, vergeleken met de levendig versierde en krachtig gegraveerde kaarten van het *Theatrum*.

Cornelis moet dit beseft hebben want hij heeft op uitstekende wijze de verbetering van het *Speculum* ter hand genomen en het is niet onmogelijk dat hij in dat kader de hier besproken kaart van Zeeland in zijn atlas opnam.¹⁵ De kaart toont veel gelijkenis met die van Ortelius en is veel decoratiever dan het gebruikelijke exemplaar in de overige atlassen (vergelijk de afbeeldingen 1, 2 en 3). Cornelis heeft niet lang zijn kartografische arbeid kunnen verrichten, want hij stierf in 1600 op 32-jarige leeftijd.

Het *Speculum* is na 1593 niet meer uitgegeven, ook niet toen de platen na de dood van Cornelis in 1600 in handen waren gekomen van Jan Baptist Vrients. Een laatste spoor van deze kaart treffen we aan in de inventaris van koperplaten uit de nalatenschap van Vrients die in 1612 is opgemaakt.¹⁶ Jan Moretus kocht er toen een aantal. In de *Inventaire des Planches* worden onder Zeeland twee kaarten genoemd: + Bbbb Zelandiae tabula f 47 2 tabulae' (afbeelding 5). Hierna vernemen wij niets meer van het *Speculum* en de kaart die het onderwerp van dit artikel vormt.

Besluit

Het is te hopen dat door mogelijke reacties op dit artikel nog meer bekend wordt over deze kaart van Zeeland. Er zijn nog wel enkele veronderstellingen omtrent haar herkomst te maken, maar het is nu hoog tijd te luisteren naar Vondels waarschuwing.

Beveel het papier niet terstont
alwat u in den zin schiet,
maar toetst uwe inbeeldingen,
vonden en gedachten
of ze der penne
en den dagh waardigh zijn.

NOTEN

1. C. Koeman, *Atlantes Neerlandici, Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilotbooks*. Theatrum Orbis Terrarum Ltd., Amsterdam; Alphen aan den Rijn, 1967-1985.
2. *Le Benelux, Cartographie et topographie anciennes*, Paris: L. Loeb-Larocque, 1983.
3. Er zijn drie exemplaren bekend: een in de Universiteitsbibliotheek Leiden, de andere twee in particuliere collecties (april 1991).
4. B. van 't Hoff, [Toelichting bij] *De kaarten van de Nederlandsche provincien in de zestiende eeuw door Jacob van Deventer*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1941, blz. 16, nr. 31.*
5. Eerste uitgave in diens atlas *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen. A.C. Diesth, 1570.
6. Zie voor een goede afbeelding: Y.M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. Groningen. Wolters-Noordhoff, 1982, kaart 9 of G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica deel I*. Alphen aan den Rijn. Canaletto, 1986, blz. 83.
7. J. van Beylen, Schepen op kaarten ten tijde van Gerard Mercator, in *Duisburger Forschungen* 6. Band (1962), het betreft de schepen 1, 6 en 12. Zie voor een grote reproductie van dit blad: G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica deel I*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1986, blz. 106.
8. Professor Koeman deelde mij mee dat de kaart niet voorkomt in M. Pastoureaux, *Les atlas français, XVIe - XVIIe siècles*. Paris 1984; hij veronderstelt dat de kaart als los blad in Frans sprekende gebieden verkocht werd. Dirk de Vries maakte mij erop attent dat de kaart, gezien de Franse tekst, wel eens gemaakt zou kunnen zijn door een van de Vlaamse graveurs die eind 16e en begin 17e eeuw in Frankrijk werkzaam waren. Onder hen bevond zich Gabriel Tavernier, die kaarten graveerde voor Bouguereau's atlas *Le theatre francoys* (1594). Zie J. Denucé, *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn, deel II*. Amsterdam: Meridian Publishing Co, oorspronkelijke uitgave 1912, blz. 59-61. En L. Loeb-Larocque, *Ces Hollandaises Habillées à Paris ou L'exploitation de cartographie hollandaise par les éditeurs parisiens au XVIIe siècle*, in: *Theatrum Orbis Librorum*, Utrecht: HES Publishers, 1989, blz. 15-30.
9. F. van Ortroy, *L'oeuvre cartographique de Gerard et de Corneille de Jode*, Amsterdam: Meridian Publishing Co, 1963, blz. 78 en 79.
10. De foto van dit exemplaar werd mij ter beschikking gesteld door Prof. G. Schilder.
11. J. Denucé, (zie noot 8), pag. 170-171.
12. De eerste editie van 1578 heeft 65 kaarten, de tweede van 1593 telt 109 kaarten.
13. F. van Ortroy, (zie noot 9). Dit werk bevat een volledige vergelijking tussen de atlanten van 1578 en 1593.
14. R.A. Skelton, Bibliographical Note bij de facsimile uitgave van het *Speculum Orbis Terrarum*, T.O.T., Amsterdam 1965, pag. V.
15. Het museum Plantijn Moretus te Antwerpen bezit beide edities.
16. G. Schilder verschaftte mij dit gegeven en de foto ervan.

* Met dank aan de Walburg Pers te Zutphen die de bij dit artikel gevoegde kleurenreproductie van deze kaart beschikbaar stelde voor de abonnees van *Caert-Thresoor*.

SUMMARY

A rare map of the province of Zeeland from the last quarter of the 16th century

The subject of this article is an anonymous map of the province of Zeeland, of which until recently only one copy was known. With regard to its content, the map has to be dated between 1565 and 1583. The appearance of two more copies on the antiquarian market, with text in verso from the second edition of De Jode's *Speculum orbis terrae* (1593) reveals something more about its history. The author suggests that in these cases the map was used by Cornelis de Jode to substitute the common De Jode-map of Zeeland - engraved by the Van Deutecum brothers - in his attempt to make the second edition of his father's atlas more attractive.

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

Restauratie en conservering van papier en perkament

*Zoals boeken, prenten, (wand)kaarten,
losse stukken, charters & zegels, etc.*

De Cloese 7-9, 7339 CM Ugchelen (Apeldoorn) Tel: 055-423147 Fax: 055-430614

De uitgave van kadastrale atlassen van Nederland

Inleiding

Met het verschijnen van zogenaamde kadastrale atlassen van Nederland is een belangrijke bron in een handzaam formaat ter beschikking gekomen van tot nu toe vrij ontoegankelijk materiaal. Momenteel zijn vijf provincies begonnen met het uitgeven van deze atlassen. Per provincie is een stichting in het leven geroepen met als doel per gemeente de kadastrale minuutplannen en bijbehorende lijsten van percelen en eigenaren uit 1832 te publiceren.

Om welke gegevens gaat het?

Het kadaster is in 1832 in Nederland ingevoerd, met uitzondering van de provincie Limburg waar de invoering ervan in 1843 plaatsvond, omdat Limburg pas in 1839 een Nederlandse provincie is geworden. In de Franse tijd was men in ons land echter al begonnen met de voorbereidingen voor het opzetten van een nationale administratie van alle onroerende goederen.

De volgende activiteiten moesten hiervoor plaatsvinden:

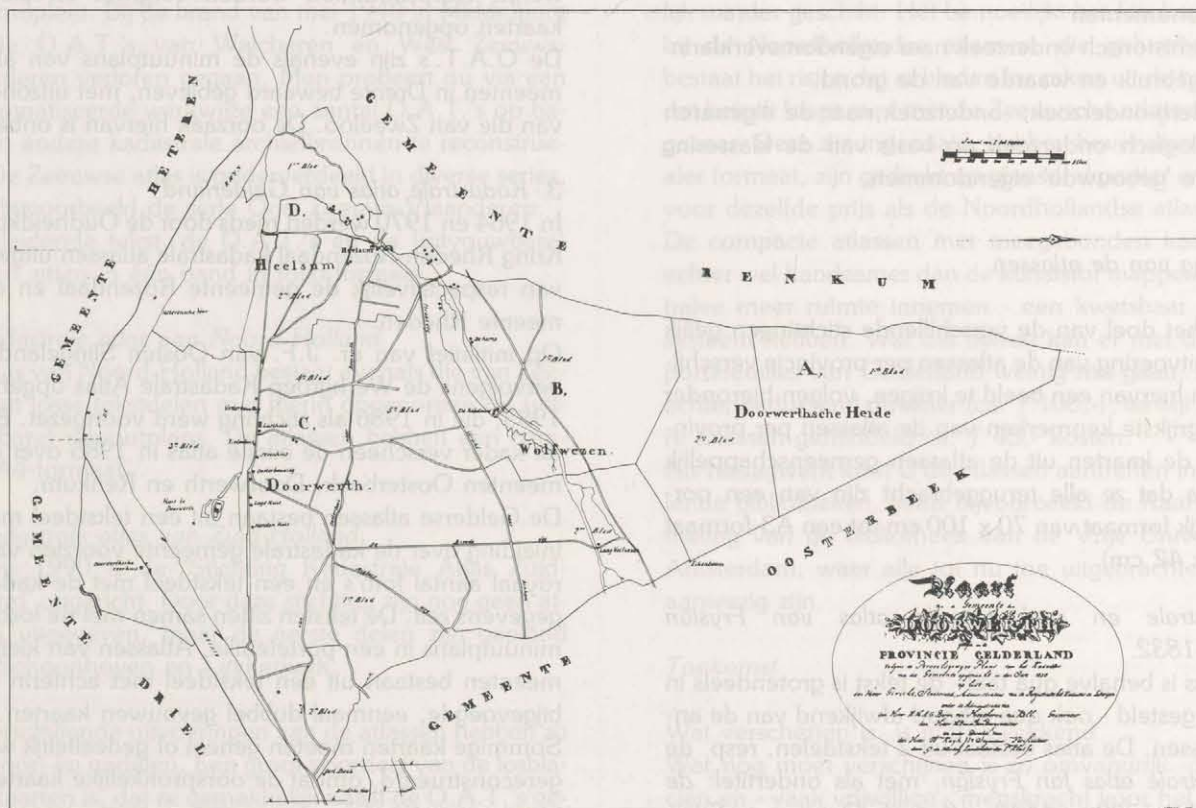
- a. het verrichten van de meting en het in kaart brengen
- b. het bepalen van de grootte van de percelen
- c. het opsporen van de eigenaren
- d. het schattingswerk (t.b.v. de fiscus)
- e. het verzamelen in registers van de gegevens.

Doel van dit alles was om enerzijds op uniforme wijze grondbelasting te kunnen heffen, anderzijds om rechtszekerheid te scheppen met betrekking tot eigendom en andere zakelijke rechten op onroerende goederen. Om deze beide doelstellingen te realiseren, moest een omvangrijke administratie worden opgebouwd, waarin alle latere wijzigingen konden worden verwerkt. Het huidige systeem van het kadaster is nog steeds gebaseerd op de in de periode 1811-1832 opgetekende situatie. Alle wijzigingen worden bijgehouden door de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu. Bij deze kadastrale administratie staan twee begrippen centraal: de minuutplannen en de zogenaamde Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels (O.A.T.'s).

Minuutplannen zijn de oorspronkelijke kaarten van het kadaster waarop alle gronden met bebouwing, erven, wegen en wateren zijn ingetekend. Elk perceel heeft een eigen nummer. De schaal van deze kaarten varieert tussen de 1:1000 en 1:5000.

Schaal van de kaart en omvang van de gemeenten be-

Afb. 1 Uit: Kadastrale atlas Gelderland 1832, band 1.
Renkum omvattende de kadastrale gemeenten: Oosterbeek, Doorwerth, Renkum.
Kaart van de gemeente Doorwerth.

palen het aantal kaarten per gemeente. Zo beslaat bijvoorbeeld de gemeente Doesburg slechts 4 kaarten, maar een grote gemeente als Winterswijk beslaat 80 kaarten.

De kaarten gaan vergezeld van registers, de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels. Van elk perceel staat in de O.A.T.'s een aantal gegevens vermeld zoals naam, beroep en woonplaats van de eigenaar of vruchtgebruiker, soort bebouwing of het grondgebruik (bouwland, hooiland, huis, erf enz.), oppervlakte en belastingklasse.

Belang en onderzoeksmogelijkheden van het materiaal

De minuutplannen en de O.A.T.'s vormen de eerste volledige en betrouwbare administratie van onroerend goed in Nederland. De plannen zijn vooral van belang, omdat zij de situatie weergeven vóór de ingrijpende ruimtelijke veranderingen die na ca. 1850 tot stand kwamen als gevolg van de sterke bevolkingsgroei, industrialisatie, ruilverkaveling en dergelijke. De bron is verder uniek, omdat hier voor het eerst een gedetailleerd kaartbeeld wordt gecombineerd met een uitgebreide persoonsregistratie.

Door de uitgave komt een belangrijke bron beschikbaar voor onderzoekers van velerlei richtingen. Een aantal mogelijkheden voor gebruik zet ik hier op een rijtje.

- Lokaal en regionaal historisch onderzoek
- Onderzoek naar de landbouwgeschiedenis
- Veldnamenonderzoek
- Archeologisch onderzoek
- Genealogisch onderzoek
- Historisch-geografisch onderzoek naar de nederzettingsgeschiedenis en de ontwikkeling van het landschap
- Architectuur-historisch onderzoek naar woonhuizen en monumenten
- Rechtshistorisch onderzoek naar eigendomsverklaringen, gebruik en waarde van de grond.
- Boerderij-onderzoek; -onderzoek naar de eigenaren
- Sociologisch onderzoek op basis van de klassering van de 'gebouwde' eigendommen.

Uitvoering van de atlassen

Hoewel het doel van de verschillende stichtingen gelijk is, is de uitvoering van de atlassen per provincie verschillend. Om hiervan een beeld te krijgen, volgen hieronder de belangrijkste kenmerken van de atlassen per provincie. Wat de kaarten uit de atlassen gemeenschappelijk hebben is dat ze alle teruggebracht zijn van een oorspronkelijk formaat van 70 x 100 cm tot een A3-formaat (ca. 30 x 42 cm).

1. Kadastrale en prekadastrale atlas van Fryslân 1640-1832.

Deze atlas is behalve qua taal - de tekst is grotendeels in het Fries gesteld - ook qua inhoud afwijkend van de andere atlassen. De atlas bestaat uit 2 tekstdelen, resp. de *Prekadastrale atlas fan Fryslân*, met als ondertitel: *de pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de Floreen- en Stim-*

kohieren, en de *Kadastrale atlas fan Fryslân*, waarin de O.A.T.'s zijn opgenomen. Van Friesland zijn namelijk ook kadastrale gegevens van vóór 1832 beschikbaar. In de jaren 1700 en 1640 werden voor heel Friesland op uniforme wijze respectievelijk de floreen- en stemadministraties opgemaakt.

Floreenkohieren hadden een fiscaal doel, namelijk om grondbelasting, waterschapslasten en kerkelasten mee te kunnen omslaan. Stemkohieren werden opgemaakt om het stemrecht van de landeigenaars te kunnen vastleggen.

Doordat deze gegevens bewaard zijn gebleven, is het mogelijk een reconstructie te maken van de eigendoms- en gebruikssituatie van de traditionele bedrijven en huisplaatsen.

De prekadastrale atlas bestaat uit twee onderdelen:

1. Register met de essentiële gegevens uit de Floreenkohieren van 1700 en Stemkohieren van 1640, plus de kadastrumnummers van 1848/58.
2. Een aantal kaartjes waarop per dorp schematisch de begrenzing van de 'saten' (= pleats, soolstede) is ingetekend.

Het verbindend element tussen de Prekadastrale en de Kadastrale atlas vormen de kadastrale minuutplannen, waarop alle in het register genoteerde perceelnummers teruggevonden kunnen worden. Ze zijn losbladig, tweezijdig bedrukt bij de twee tekstdelen gevoegd en zitten te zamen in een kunststof map.

2. Kadastrale atlas van Drenthe

Een zelfde soort map treffen we aan bij de Drentse atlas. Ook hierin een tekstdeel met een inleiding en de O.A.T.'s en een losbladig kaartdeel met de minuutplannen. De minuutplannen zijn indien nodig overgetekend en bijgewerkt. Dorpskommen worden vergroot en als extra kaarten opgenomen.

De O.A.T.'s zijn evenals de minuutplannen van alle gemeenten in Drenthe bewaard gebleven, met uitzondering van die van Zweeloo. De oorzaak hiervan is onbekend.

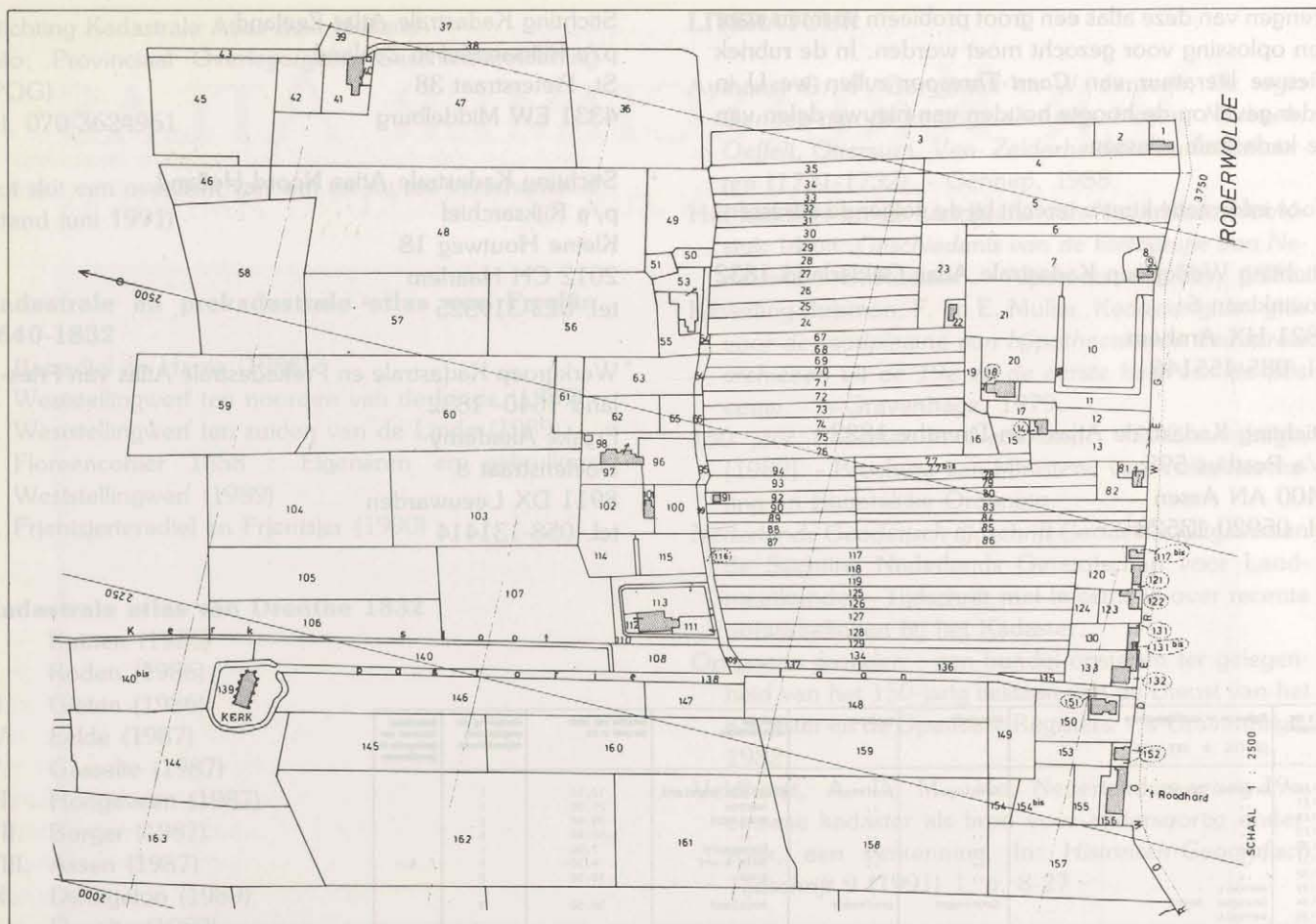
3. Kadastrale atlas van Gelderland

In 1964 en 1970 werden reeds door de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal kadastrale atlassen uitgegeven van respectievelijk de gemeente Rozendaal en de gemeente Rheden.

Op initiatief van dr. J.F. van Oosten Slingeland werd vervolgens de Werkgroep Kadastrale Atlas opgericht in 1983, die in 1986 als stichting werd voortgezet. Binnen dit kader verscheen de eerste atlas in 1985 over de gemeenten Oosterbeek, Doorwerth en Renkum.

De Gelderse atlassen bestaan uit een tekstdeel met een inleiding over de kadastrale gemeente voorzien van een royaal aantal foto's en een tekstdeel met de kadastrale gegevens zelf. De teksten zitten samen met de losbladige minuutplannen in een portefeuille. Atlassen van kleine gemeenten bestaan uit een tekstdeel met achterin de los bijgevoegde, eenmaal dubbel gevouwen kaarten.

Sommige kaarten moeten geheel of gedeeltelijk worden gereconstrueerd, omdat de oorspronkelijke kaarten niet meer aanwezig zijn.

Afb. 2 Uit: Kadastrale atlas van Drenthe 1832, deel II. Sectie C. Roderwolde, 1e blad.

4. Kadastrale atlas van Zeeland

De op Zeeland betrekking hebbende minuutplannen zijn grotendeels bewaard gebleven. De O.A.T.'s zijn echter niet compleet. Bij de brand van mei 1940 in Middelburg zijn de O.A.T.'s van Walcheren en West Zeeuws-Vlaanderen verloren gegaan. Men probeert nu via een geautomatiseerde werkwijze een aantal O.A.T.'s op basis van andere kadastrale archiefbronnen te reconstrueren. De Zeeuwse atlas is onderverdeeld in diverse series, zoals bijvoorbeeld de serie Oost Zeeuws-Vlaanderen. De inleidende tekst, de O.A.T.'s en de (uitvouwbare) kaarten zitten in één band in folio-formaat.

5. Kadastrale atlas van Noord-Holland

De atlas van Noord-Holland bestaat evenals die van Zeeland uit losse tekstdelen met hierin opgenomen de (uitvouwbare) minuutplannen. De atlanten hebben een compact A4-formaat.

6. Kadastrale atlas van Zuid-Holland

In juni 1990 is de 'Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland' opgericht. Door deze stichting zijn nog geen atlanten uitgegeven, maar de eerste delen zijn gepland over Schoonhoven en Lekkerkerk.

De verschillende uitvoeringen van de atlanten hebben zo hun voor- en nadelen. Een groot voordeel van de losbladige kaarten is, dat ze gemakkelijk naast de O.A.T.'s ge-

legd kunnen worden en gemakkelijk gefotokopieerd kunnen worden voor eigen gebruik. Voor intensief gebruik zijn uitvouwbare kaarten achter in een band duidelijk minder geschikt. Het bemoeilijkt het fotokopiëren en bij de Noordhollandse atlanten, die gelumbeckt zijn, bestaat het risico dat er bladen los raken uit de band. Wat dat betreft loopt men met de Zeeuwse atlanten minder gevaar. Deze zijn ingenaaid, hebben bovendien een royaler formaat, zijn gedrukt op glansdrukpapier en dit alles voor dezelfde prijs als de Noordhollandse atlanten.

De compacte atlanten met meegebonden kaarten zijn echter wel handzamer dan de kunststof mappen die - behalve meer ruimte innemen - een kwetsbaar sluitingssysteem hebben. Wat dat betreft kan er met de stevige portefeuilles van Gelderland weinig mis gaan. Deze zijn echter beduidend duurder (ca. f 100,-), terwijl de andere atlanten gemiddeld ca. f 45,- kosten.

Als naslagwerk kunt U de atlanten aantreffen in verschillende bibliotheken, zoals bijvoorbeeld de Kaartenverzameling van de bibliotheek van de Vrije Universiteit te Amsterdam, waar alle tot nu toe uitgebrachte atlanten aanwezig zijn.

Toekomst

Wat verschenen is, is indrukwekkend.

Wat nog moet verschijnen is zo omvangrijk, dat financiën en - vaak vrijwillige - menskracht voor het tot stand

brengen van deze atlas een groot probleem vormen waar een oplossing voor gezocht moet worden. In de rubriek Nieuwe literatuur van *Caert-Thresoor* zullen we U in ieder geval op de hoogte houden van nieuwe delen van de kadastrale atlassen.

Voor informatie kunt u terecht bij de volgende adressen:

Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland 1832
Lovinklaan 6
6821 HX Arnhem
tel. 085-455146

Stichting Kadastrale Atlas van Drenthe 1832
p/a Postbus 595
9400 AN Assen
tel. 05920-13523

Stichting Kadastrale Atlas Zeeland
p/a Rijksarchief in Zeeland
St. Pieterstraat 38
4331 EW Middelburg

Stichting Kadastrale Atlas Noord-Holland
p/a Rijksarchief
Kleine Houtweg 18
2012 CH Haarlem
tel. 023-319525

Werkgroep Kadastrale en Prekadastrale Atlas van Friesland 1640- 1832
Fryske Akademy
Doelenstraat 8
8911 DX Leeuwarden
tel. 058-131414

No's der percelen	Eigenaren en vruchtgebruikers	Woonplaats	Beroepen	Soort der eigendommen	Grootte van ieder perceel in ha	Klassering der ongebouwde eigendommen	Belastbaar inkomen der gebouwde eigendommen
SECTIE B HET WAAL							
126	Gratema Seerp	Groningen	professor	gragt als bouwland	12.10	1	f 6,-
127	"	"	"	hakbos	21.30	1	
128	"	"	"	hooiland	39.60	2	
129	"	"	"	"	1.57.40	3	
130	"	"	"	boomgaard	7.00	1	
131	"	"	"	huis & erf	4.30	1	
132	"	"	"	tuin	10.30	2	vrij
133	vervalt	"	"	"	"	"	
134	Gratema Seerp	Groningen	professor	hooiland	30.50	3	
135	vervalt	"	"	"	"	"	
136	Gratema Seerp	Groningen	professor	hooiland	90.60	4	
137	"	"	"	weiland	90.70	4	
138	"	"	"	"	1.24.40	4	
139	"	"	"	watermolen erf	1.25	1	
140	vervalt	"	"	"	"	"	
141	Gratema Seerp	Groningen	professor	hooiland	85.20	3	
142	"	"	"	"	1.40.50	3	
143	Rademaker & Cons. Jan Hendrik	Roderwolde	landm.	"	3.56.90	2/3	vrij
144	Barels Jannus	Langelo	"	"	1.82.50	2/3	
145	Aukema & Cons. de kinderen Florus	Roden	"	"	89.20	3	
146	"	"	"	"	6.20	4	
147	Barels & Cons. Wed. Egbert	Steenbergen	landm.	"	2.88.00	3	
148	Rademaker Jan Hendriks	Rodolde	"	"	1.27.10	3/4	
149	Winsing & Cons. Hendrikus	Roden	koopman	"	1.27.40	3/4	
150	Kymmel Wed. Jan Wilms	"	schout	"	2.43.40	3	
150bis	Boer & Cons. Jan de	Een	landb.	"	2.72.70	3	
151	Ploeg Jan Pieters	Roden	grutter	"	1.00.20	3	
152	Holthuis Willem Roelofs	"	landb.	"	88.00	3	
153	"	"	"	"	1.07.70	3	vrij
154	"	"	"	"	1.32.20	3/4	
155	Aukema Kind. van Florus	Roden	"	"	46.30	3	
156	Huizing & Cons. Harm	Een	"	"	55.10	4	
157	Baving & Cons. Lukas	Zuidwolde	landm.	"	1.88.20	3/4	
158	Jans Jan	Lieveren	"	"	2.17.40	3/4	
159	Eenes & Cons. Tjepke	Roden	"	"	3.83.50	3/4	
160	Schuring & Cons. Wed. Jacob	Steenbergen	"	"	3.58.20	3/4	
161	Martens & Cons. Wybe Egberts	Norg	"	"	94.10	3	
162	Winsing & Cons. Jan	Roden	koopman	"	1.34.70	3	
163	Schuring & Cons. Wed. Jacob	Steenbergen	landb.	"	57.30	3	vrij
164	Jans Jan	Lieveren	"	"	2.52.20	4	
165	Docter Wed. Albert	Norg	"	"	2.68.50	3	
166	Karst Wed. Steven	Een	"	"	2.35.60	3	
167	Smeenge Jan	Roden	"	"	92.70	3/4	
168	Winsing Hendrikus	"	"	"	96.30	3/4	
169	Huizing & Cons. Harm	Een	landb.	"	63.70	3/4	
170	Breemhaar Roelof Roelofs	Foxwolde	"	"	2.06.90	4	
171	Huizing & Cons. Harm	Een	"	"	1.29.90	4	
172	"	"	"	"	1.31.60	4	vrij
173	Aukema Kind. van Floris	Roden	"	"	1.18.20	3/4	
174	Kosterij	Roderwolde	"	"	81.40	3/4	
175	Schuring & Cons. Jan Kruims	Foxwolde	landb.	"	58.90	3/4	
176	Zanten Jacob Willem van	Sandebeur	"	"	1.28.50	4	
177	Holthuis Willem Roelof	Roden	"	"	55.40	4	
178	Ploeg Jan Pieter	"	grutter	"	82.20	4	
179	Geersema & Cons. Wed. Egbert	Westerveld	landm.	"	1.32.00	4	
180	Atlas Stoffer	Roderwolde	schipper	"	1.63.20	4	
181	"	"	"	"	49.60	4	vrij
182	"	"	"	"	45.10	4	
183	Hofman Roelof Roelofs	"	landb.	"	55.60	4	
184	Krijt & Cons. Ebbe	Roden	"	"	2.02.30	3/4	
185	Kosterij	Roderwolde	"	"	61.70	3	
186	Staal Wed. Abraham J.	Voxwolde	beiker	"	69.70	3	
187	Datema Sikke	Sandebeur	landm.	"	3.46.60	3	
188	vervallen	"	"	"	"	"	
189	Hofman Roelof Roelofs	Voxwolde	landm.	hooiland	40.90	4	
190	"	"	"	"	1.00.30	4	
191	Hulzebosch & Cons. Albert Lugen	Steenbergen	"	"	3.40	3	vrij
192	Douwes Jan	Foxwolde	"	"	1.10.60	3/4	
193	Hulzebosch & Cons. Albert Lugies	Steenbergen	"	"	20.60	3/4	
194	"	"	"	"	4.20	4	
195	Rademaker & Cons. Sikke Jans	Roden	landb.	"	27.70	4	
196	"	"	"	"	64.00	3/4	
197	Bastiaan & Cons. Erven Arend	"	"	"	4.40	4	
198	"	"	"	"	10.70	4	
199	Gratema Seerp	Groningen	professor	moeras	6.26.20	1	
200	Aukema Kinderen Flores	Roden	eigen.	hooiland	26.30	3	vrij
201	Veen Willem Stevens v.d.	Norg	landman	"	2.70.20	2	
201bis	Hendriks Hendrik	Luttingewolde	landb.	"	1.32.70	2	
202	Roelofs & Cons. Berend	Westerveld	"	"	3.29.30	2	
202bis	Roelfsema Robert Roelofs	Rodolde	"	"	1.26.30	2	
203	Winsing Hendrik	Roden	"	"	1.25.60	2	
204	"	"	"	"	1.21.00	2	vrij

Afb. 3 Uit: Kadastrale atlas van Drenthe 1832, deel II Roden, p. 21.
Gegevens naar de oorspronkelijke aanwijzende tafel der grondeigenaren en der ongebouwde en gebouwde vaste eigendommen, benevens van derzelver inhoudsgrootte, klassering en belastbaar inkomen.

Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland
Info: Provinciaal Overlegorgaan Geschiedbeoefening
(POG)
tel. 070-3624961

Tot slot een overzicht van wat tot nu toe verschenen is
(stand juni 1991).

Kadastrale en prekadastrale atlas van Fryslân 1640-1832

1. Barradiel en Harns (1988)
2. Weststellingwerf ten noorden van de Linde (1989)
3. Weststellingwerf ten zuiden van de Linde (1989)
- Floreencohier 1858 : Eigenaren en gebruikers Weststellingwerf (1989)
4. Frjentsjerteradiel en Frjentsjer (1990)

Kadastrale atlas van Drenthe 1832

- I. Ruinen (1986)
- II. Roden (1986)
- III. Gieten (1986)
- IV. Eelde (1987)
- V. Gasselte (1987)
- VI. Hoogeveen (1987)
- VII. Borger (1987)
- VIII. Assen (1987)
- IX. Dwingeloo (1989)
- X. Havelte (1989)
- XI. Peize (1990)
- XII. Sleen (1990)

Kadastrale atlas van Gelderland

- Oosterbeek, Doorwerth, Renkum (1985)
- Arnhem (1986)
- Lunteren (1987)
- Doesburg (1988)
- Elden (1989)
- Nijkerk (1989)
- Rozendaal (1989)
- Brummen, Hall (1990)
- Scherpenzeel (1990)
- Wageningen (1991)

Kadastrale atlas van Noord-Holland 1832

1. Uitgeest (1990)
2. Alkmaar (1990)
3. Bergen (1990)
4. Koedijk, Oudorp, Sint Pancras (1991)

Kadastrale atlas van Zeeland 1832

serie Tholen

1. St. Maartensdijk, Scherpenisse, Stavenisse (1989)

serie Oost Zeeuwsch-Vlaanderen

1. Hulst / St. Jansteen (1988)

serie West Zeeuwsch-Vlaanderen

1. Sluis / Heille / St. Anna ter Muiden (1990)

serie Zuid-Beveland

1. Goes / Kloetinge (1987)

LITERATUUR

Aymans, G., P. Burggraaff en W. Janssen, *De regio Gennep aan de ketting : Gennep, Heijen, Milsbeek, Oeffelt, Ottersum, Ven- Zelderheide in kadasterkaarten (1731-1732)*. - Gennep, 1988.

Het kadaster en de kartografie van Nederland, Hoofdstuk 14 uit: *Geschiedenis van de kartografie van Nederland* / C. Koeman. - Alpen aan den Rijn, 1985.

Keverling Buisman, F. en E. Muller, *Kadaster-gids : gids voor de raadpleging van hypotheecaire en kadastrale archieven uit de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw*. - 's-Gravenhage, 1979.

150 jaar Kadaster in Nederland. - 's-Gravenhage, [1982]. - Brochure van Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

Nederlands Geodetisch tijdschrift Geodesia, Uitgave van de Stichting Nederlands Genootschap voor Landmeetkunde. - Tijdschrift met informatie over recente ontwikkelingen bij het Kadaster.

Op goede gronden : een bundel opstellen ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers. - 's-Gravenhage, 1982.

Veldhorst, A. D. M., Het Nederlandse vroeg-19e-eeuwse kadaster als bron voor andersoortig onderzoek, een verkenning. In: *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 9 (1991) 1, p. 8-27

SUMMARY

The publication of cadastral atlases in the Netherlands

Five provinces of the Netherlands have started publishing cadastral atlases for the purpose of making public the cadastral field plots of each cadastral municipality from 1832 with the accompanying lists of plots and owners. In that year the land-registry was introduced officially aiming at a uniform tax, equal for the whole country. It was also necessary to create legal security in relation to proprietary rights and other legal rights on real estate. Nowadays, the land registry system is still based on the registers of 1832. The registers are kept up to date as soon as there are any changes by the Offices of the Land-registry of the Ministry of Housing, Planning and Environment.

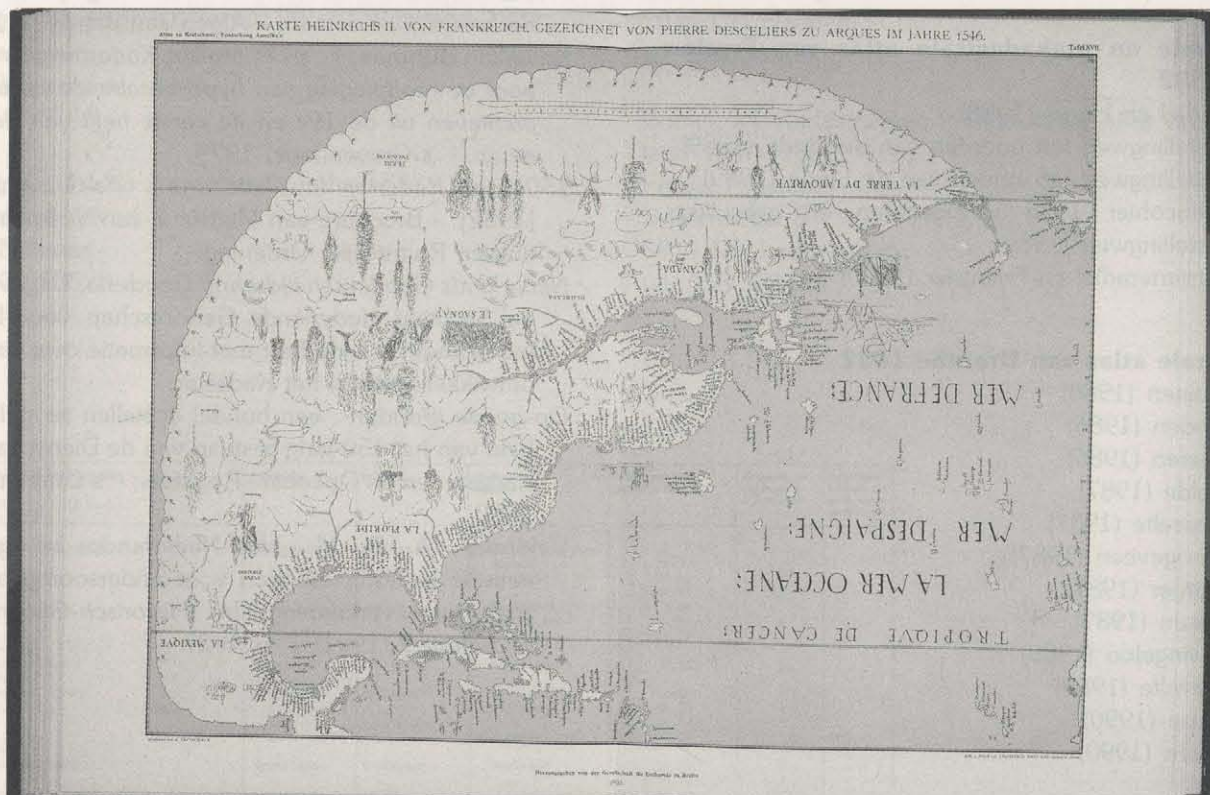
The cadastral data can be used for different kinds of research: archeological, historical, genealogical, architectural, geographical etc.

The atlases of each province have their own composition and lay-out. The reduced field plots have been added, either in loose sheets or bound and folded. For consultation and photocopying the loose sheets are preferable.

This article contains a list of addresses of the provincial foundations and the atlases published so far.

DER KRETSCHMER ATLAS

DIE HISTORISCHEN KARTEN ZUR ENTDECKUNG AMERIKAS

Unter den Atlanten mit historischen Karten aus der Zeit der großen Entdeckungen hat der Kretschmer-Atlas von 1892 besondere Berühmtheit erlangt.

Der Atlas dokumentiert in einzigartiger Weise die mit der Entdeckung Amerikas einhergehende Entstehung der modernen Kosmographie unter allmählicher Überwindung antiker und mittelalterlicher Vorstellungen und Erkenntnisse, von denen die Vision und das Vorhaben des Kolumbus bestimmt waren.

Namhafte Kartographie-Historiker haben aktualisierte wissenschaftliche Erläuterungen zu den einzelnen Karten verfaßt.

Die historischen Karten zur Entdeckung Amerikas

Atlas nach Konrad Kretschmer. Überarbeitete Reprint-Ausgabe des Originals von 1892. Herausgegeben vom Institut für Iberoamerika-Kunde, Hamburg, in Zusammenarbeit mit der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin.

Ca. 200 Seiten mit 75 in Sonderfarben gedruckten Karten auf 22 Tafeln. Textteil viersprachig: deutsch, englisch, portugiesisch und spanisch.

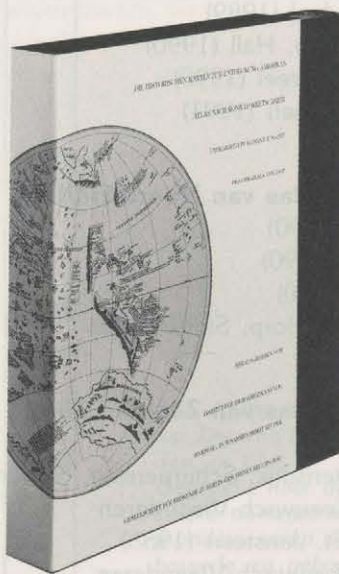
Gedruckt auf säurefreiem 240g/m² Karton. Limitierte Auflage von 1000 Exemplaren, wovon 650 Exemplare mit arabischen Ziffern in den Handel kommen.

Im Original-Format: 34,7 x 49,7 cm.

Leinen in bedrucktem Schuber mit Versandkarton.

Subskriptionspreis bis 31. 12. 1991: DM 795,-, S 6200,-
danach DM 950,-, S 7400,-

ISBN 3-524-70005-5. Erscheint im Oktober 1991

Umschau Verlag · Breidenstein GmbH
Postfach 110262 · 6000 Frankfurt/M. 1
Telefon (069) 2600-0 · Telefax (069) 2600-559

'Afstammelingen van Amsterdamsche cartographen'

Onderstaand artikel uit het Nieuwsblad voor den Boekhandel 1937 (p. 387) werd ons toegezonden door Jan Werner:

Dr. T. Vink, leeraar aan het Vossius-gymnasium te Amsterdam schrijft ons:

De reproductie van onderstaande foto geeft vier leerlingen van het Vossius-gymnasium te Amsterdam, alle afstammelingen uit oude Amsterdamsche geslachten van cartographen. De foto is genomen in den zomer van 1935 in het Aardrijkskundelokaal van het gymnasium. Op de hoogste rij zitten Theo Hondius en Hetty Covens; op de achterste rij (eveneens van links naar rechts) Gerard Ottens en Jo van Keulen, waartusschen de schrijver van dit artikeltje de eer had mede aan te zitten.

Het oudste cartographisch werk der voorvaderen dezer jongelui is dat van de familie Hondius, waarschijnlijk een renaissancevorm voor De Hond, een geslacht van eters, dat bloeide in het einde der 16e en de eerste helft der 17e eeuw. De meeste leden er van waren vooral kunstenaars. Slecht een drietal bezigden de etsnaald in dienst der cartographie: Jodocus en zijn twee zoons Jodocus en Henricus. Zij hebben een zeer belangrijk aandeel in den opbloei der Nederlandsche cartographie gehad. Tijdgenooten van Blaeu, en de voortzetters van het werk van Mercator, hadden zij een belangrijk aandeel aan de vorming der Hollandsche cartographie, en zij namen al dadelijk een vooraanstaande plaats van grote internationale betekenis in.

Het beroemde huis Van Keulen was groot in den bloeitijd onzer cartographie en onderscheidde zich inzonderheid op het gebied der zeekaarten. Johannes van Keulen kocht in 1682 den inventaris en de rechten van de firma Blaeu.

Het werk der geslachten Ottens en Covens, het laatste meest onder den naam Mortier, Covens en Zn., valt la-

ter, als ons land niet meer onbetwist de wetenschappelijke leiding in de kaartenkunde heeft. Tijdens dien nabloei zorgden zij echter, en verdienstelijk, dat ons werk zich handhaafde op de markt naast dat der buitenlandsche cartographie, terwijl er kwantitatief nog altijd vooruitgang was.

De tegenwoordige leden der families houden de tradities der vaderen levendig. Zij trachten o.a. de kaartenverzamelingen in hun bezit uit te breiden en sommigen weten nog heel goed, waar eens de oude werkplaatsen gevestigd waren. Onze Jo van Keulen heet Johannes en evenzoo dragen zijn vader en grootvader den voornaam van den 17den eeuwse Van Keulen.

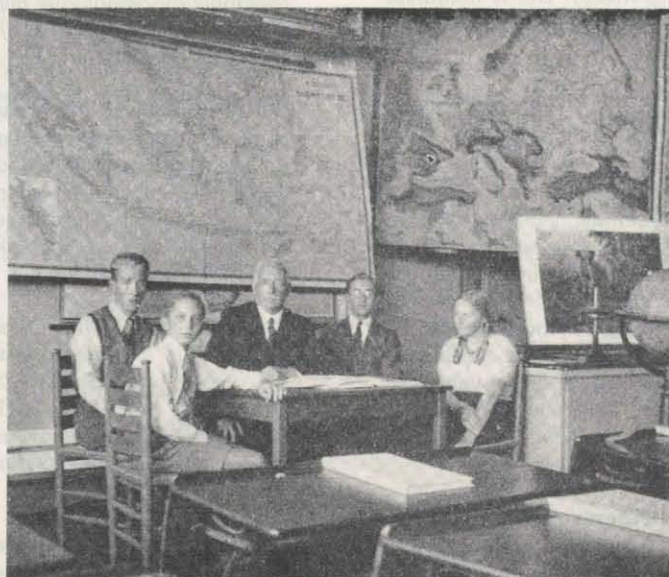
De ateliers der Hondiussen waren in de Kalverstraat bij den Dam en hun uithangbord voerde den titel: Sub Canne Vigilanti (In den waakzamen hond).

De familie Covens, het huis Mortier, Covens en Zn., was aanvankelijk eveneens in de Kalverstraat. De werkplaatsen waren gevestigd ter plaatse, waar nu het pand van Buffa staat. Daarna vindt men de firma Covens en Zn. aan den Vijgendam. Vermoedelijk was daar het verkoophuis, niet de werkplaatsen. Vervolgens gaan deze naar het Rusland in een van de huizen naast de kerk. Ten slotte gaat de zaak naar den Nieuwendijk, in een der huizen der firma Peek en Co., en wel in het pand, waar de blikslagerij der firma Numan gevestigd was.

SUMMARY

Descendants of Amsterdam cartographers

This notice is a re-publication of a letter published in the *Nieuwsblad voor den Boekhandel* (1937). It was written by dr T. Vink, teacher of the Vossius Gymnasium in Amsterdam. He refers to a photograph dated 1935 which shows him amidst four of his students: from left to right Gerard Ottens, Theo Hondius, dr. T. Vink, Johannes ('Jo') van Keulen and Hetty Covens, descendants of famous Dutch cartographers. Their families still have map collections and try to enlarge them.

Vier afstammelingen van Amsterdamsche cartographen.

Open brief aan mr. H.A.M. van der Heijden

U beklaagt zich in een open brief in dit tijdschrift over het feit dat de Atlas van Stolk u heeft verzocht om ons een bewijsexemplaar te bezorgen van uw boek *Leo Belgicus, an annotated and illustrated carto-bibliography*. Hoewel u niet de moeite hebt genomen uw open brief ook persoonlijk aan mij te adresseren, noch mij eerder met het door u gestelde probleem hebt geconfronteerd, wil ik toch antwoorden.

Ik ga daarbij niet in op allerlei irrelevante zaken die u aanhaalt, zoals de zware lasten in tijd en geld die auteurs volgens u op hun schouders nemen, of het verlies dat uitgevers op bepaalde boeken lijden. Daarover moeten de betrokkenen zelf maar beslissen. Wanneer u vindt dat u voor het schrijven van uw boek slecht beloond bent, moet u bij uw uitgever zijn of voor een lucratiever tijdsbesteding kiezen.

De Atlas van Stolk - een stichting die kan functioneren dankzij de welwillendheid van particuliere bruikleengever en Rotterdamse overheid samen - wordt allerminst gedreven door winstbejag. Wanneer zij, al dan niet via de auteur, in bepaalde gevallen in ruil voor haar dienstverlening bij de uitgever verzoekt om een bewijsexemplaar dan is dat uit verschillende overwegingen te rechtvaardigen.

In de eerste plaats dient dit verzoek tot een documentatie die uiteraard ook weer ter algemene beschikking staat. Voorts is het nuttig om te controleren op welke manier ons materiaal wordt gebruikt, waarbij ik opmerk dat de prijs van een bewijsexemplaar in vele gevallen niet of nauwelijks opweegt tegen de inspanningen die de Atlas van Stolk zich getroost en de kosten die daarmee gemoeid zijn. En tenslotte moet juist een overheidsinstelling - en hier keer ik uw argument om - een terughoudend en zo efficiënt mogelijk gebruik maken van de haar beschikbaar gestelde middelen, ofwel ons aller belastinggeld. Uw impliciete veronderstelling dat allerlei diensten van de overheid gratis moeten zijn wordt dan ook door verscheidene actuele tendenzen gelogenstraft.

Gelukkig leert de praktijk dat veel uitgevers en auteurs begrip hebben voor de situatie, zoals de Atlas van Stolk van haar kant niet op het versturen van gratis exemplaren zal aandringen waarvan de prijs niet in verhouding staat tot de door haar verleende diensten. Veelal rekent men het tot een eer om een exemplaar opgenomen te zien in een wetenschappelijke bibliotheek, en stuurt men dat zelfs ongevraagd. Dat is natuurlijk heel iets anders dan de om zich heen grijpende misstand die u meent te signaleren.

A.M. Meyerman,

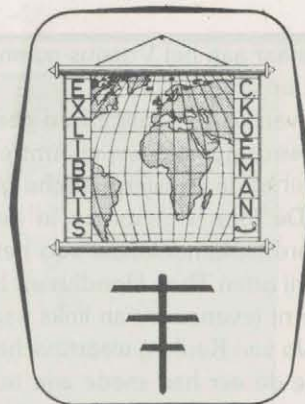
Directeur Historisch Museum Rotterdam/Atlas van Stolk

Oude kadastrale kaarten van Ameland

Van 15 september tot en met 31 december 1991 zal door de oudheidkundige stichting 'De Oude Pölle' op Ameland in het Sorgdragersmuseum te Hollum een tentoonstelling worden gehouden, die is gewijd aan de beginjaren (1830-1832) van de werkzaamheden van het Kadaster op het eiland Ameland. Bewerkte minuutplannen van de dorpen Nes, Hollum, Ballum en Buen, minuutveldwerken, kadastrale leggers, lijsten van eigenaren van bebouwde eigendommen, enige oude landmeetkundige instrumenten, alsmede oude kaarten van het eiland uit de periode vóór 1830, zijn te bezichtigen.

De Universiteitsbibliotheek te Leiden verwerft atlassen van Professor Koeman

In het afgelopen jaar werd de Collectie Bodel Nijenhuis verrijkt met 350 in Nederland uitgegeven atlassen, mede dankzij de steun van het Leids Universiteits-Fonds. Zijn zijn afkomstig uit

de (privé-)verzameling van negentiende en twintigste eeuwse atlassen die professor Koeman in de laatste veertig jaren bijeenbracht. De tentoonstelling *Nederlandse atlassen Ex Libris C. Koeman* zal in het begin van 1992 in de Universiteitsbibliotheek te Leiden (Witte Singel 27) de aandacht op deze bijzondere aanwinst vestigen, waarmee in één slag een grote lacune in haar atlassenverzameling ongedaan is gemaakt.

Verslag van Congres van LIBER-kaartbeheerders

Bij de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden (Postbus 9501, 2300 RA; tel. 071-272855) zijn nog enkele exemplaren te verkrijgen van het LIBER Bulletin 37, dat geheel gewijd is aan de 5th Conference of the Groupe des Cartothécaires de LIBER (Wenen, 1986). Kosten f 70,=.

Promoties

Op 10 juli 1991 promoveerde Peter H. Meurer aan de Freie Universität Berlin. Als promotor trad op prof. dr. Wolfgang Scharfe, co-referent was prof. dr. Reimer Hansen. De dissertatie *Fontes Cartografici Orteliani: Die Kartenquellen des Theatrum Orbis Terrarum bis 1608* zal in de herfst van 1991 als boek verschijnen bij VCH - Acta humaniora in Weinheim.

Op 21 september 1991 promoveerde Marcel Watelet in de Faculté de Philosophie et Lettres van de Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve). Zijn dissertatie is getiteld: *La cartographie topographique militaire des Alliés en France et dans l'espace wallon (1815-1818): Essai sur la cognition et la représentation du paysage*.

Tentoonstelling UB Amsterdam

In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam wordt in de maand december een tentoonstelling gehouden over de historische kaarten en plattegronden van Noordhollandse steden boven het IJ, ter gelegenheid van het verschijnen van het desbetreffende deel uit de reeks Historische Stadsplattegronden van Nederlandse Steden.

Adres: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam
(tentoonstellingsruimte).
Singel 425 Amsterdam.
(tramlijn 1,2 of 5, halte Koningsplein).
Geopend: 29 november - 20 december, werkdagen
11-16 uur.
Toegang: Gratis.

Oproep: Kaarten in literatuur

In het kader van een televisieprogramma over kartografie zoeken wij citaten, anekdotes, gedichten en korte wijsgerige beschrijvingen over de betekenis van kartografie, de fascinatie

voor het fenomeen 'kaarten', de kaartenliefhebber, grenzen, macht, bestuur, omgeving e.d.

De film die in voorbereiding is richt zich in het bijzonder op de kartografie van de laatste 200 jaar, ruwweg vanaf Napoleon. Hiervoor wordt als aanleiding genomen het werk van het Huis Perthes-Haack in Gotha, 1785 tot heden. Aanleiding tot deze keuze is het feit dat Stephan Perthes, zevende generatie in de befaamde Perthes-dynastie, pogingen onderneemt het oude familiebezit, de huidige firma Hermann Haack, terug te krijgen en de vestigingen in Darmstadt en Gotha onder één leiding te brengen.

De gezochte teksten kunnen een zeer breed gebied bestrijken, zoals bijvoorbeeld de beschrijving van 'De Aardrijkskundige' in *De Kleine Prins* van Antoine de Saint-Exupéry tot korte poëtische fragmenten uit 'de Stenen Stad' van Ismail Kadare.

Uw reacties gaarna naar Otto Schuurman, Verversstraat 27, 1011 HZ Amsterdam.

Otto Schuurman, regisseur
Rolf Orthel, producent

Nederlandse vestingplattegronden in Zweden

Een bezoek aan het Krigsarkivet te Stockholm tijdens de 14de Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie bracht aan het licht dat men in Zweden actief militaire informatie verzameld heeft, onder andere over de vestingen in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

De opberging is er regionaal, de laden Nederlandse plattegronden bevatten portefeuilles voor elke afzonderlijke stad. In deze portefeuilles vinden we naast bekende gedrukte plattegronden ook een aantal manuscriptkaarten. Omdat de kennis daarvan niet algemeen bekend is aan de Nederlandse (lokale) onderzoeker volgt hier een lijst van steden waarvan een manuscriptplattegrond aanwezig is:

Arnhem, Bergen op Zoom, Bourtange, Breda (9 stuks), Bredevoort (2 st.), Buren, Coevorden (4 st.), Delfzijl, Deventer (3 st.), Doesburg, Geertruidenberg, Gorinchem (2 st.), Grave (7 st.), Groenlo, Groningen (3 st.), Haarlem, 's-Hertogenbosch, Heusden, Kampen, Loevestein, Maastricht (4 st.), Medemblik, Middelburg (2 st.), Naarden (5 st.), Nijmegen (4 st.), Oudenbosch, Oudewater, Purmerend, Sas van Gent (4 st.), Schenkenschans (5 st.), Schoonhoven, Sint Andries, Steenbergen, Tholen, Vlissingen (3 st.), Willemstad, Woerden, Zaltbommel (4 st.), Zwartsluis en Zwolle.

Vrijwel alle plattegronden zijn ongedateerd, naar schatting komt het merendeel uit de 18de en 17de eeuw, hoewel zonder nader onderzoek 16de-eeuwse exemplaren niet uitgesloten kunnen worden.

Daarnaast beschikt men over een manuscript-atlas van 236 bladen met vestingplattegronden van voornamelijk Duitse en Nederlandse steden. Het bandformaat is ca. 16 x 20 cm. Het dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw, het opschrift is *Städer, Slott och fästen etc.*, inventarisnummer Handrit. Kartverk 22. De volgende Nederlandse steden treft men aan (het nummer is dat van het blad):

Amersfoort (7), Amsterdam (4), Antwerpen Citadel (1), Arnhem (5), Bergen op Zoom (14 en 15), Bourtange (13), Breda (18), Bredevoort (10), Crevecoeur (24), Damme (32), Delfzijl (30), Deventer (31), Doesburg (28), Geertruidenberg (48 en 49), Gennep kasteel (40), Goes (42), Gorinchem (45), Grave

(43 en 47), Groenlo (44), Groenlo met de belegering door Hendrik van Nassau in 1627 (44), Groningen (46), Harderwijk (54), 's-Hertogenbosch (60 en 61), Heusden (58), Kampen (25), Klundert (64), Loevestein (73), Maastricht (79), Nijmegen (91), Oldenzaal met belegering van 1626 (94), Ravestein (105), Sas van Gent (120), Schenkenschans (113), Sint Andries (6), Sluis (115), Steenbergen (124), Steenwijk (125), Terneuzen (85), Tholen (127), Tiel (129), Utrecht (135), Wageningen (141), Willemstad (143), Winschoten (149), IJzendijke (150), IJsselstein (152), Zaltbommel (11), Zutphen (108) en Zwolle (114).

Voor meer informatie: Krigsarkivet, 11 488 Stockholm, Zweden.

P.C.J. van der Krogt

Gezocht: Kaart Terneuzen ca. 1598

De redactie ontving van de heer De Kraker uit Axel het verzoek om hulp bij het terugvinden van een kaart van Terneuzen uit ca. 1598. Hij schrijft:

'Het gaat over een onderzoek naar de waterstaat van de polders bij Terneuzen in 1598, waarvan een verbaal bewaard is gebleven: (RAZ., *StvZ.*, 1926, *Verbael ende daerane volghende d'Advis* ... De commissie bestond uit: Franchoy de Wispe-laere (ontvanger Domeinen Terneuzen e.a.), Adriaen Mole-naers (namens Heer van Schoonhoven), Cornelis Frans Witten-ss., Daniel Jacoby, Pieter Schotte (dijkgraaf Westwatering Walcheren) en Mathijs Janss (meester rijswerker).

Op 2 april vertrok een deskundig gezelschap naar Terneuzen om bij hoog water de dijken en inlagen van Vremdijcke te bezoeken, die *geruineert ende swack* werden bevonden, *gheensints bastant ... de voors. stormen te connen weerstaen*. Aan de oostzijde van Terneuzen bekeek men de restanten van het rijkshoofd bij Roxande. Dit moest noodzakelijk worden opgeknapt.

Op 4 april vertrok men 's morgens al om 7 uur op het lage water met een zuidelijke wind in westelijke richting. Met een roei-boot ging het langs de dijken tot aan de zandplaat die op de westzijde van Vremdijcke lag om ten westen van het Mazureelshoofd de diepte te peilen. Op diezelfde dag maakte Joos Janss een gekleurde kaart van de ligging der dijken, inlagen en het voorland: *elcx met haren coleuren affgezeth, oyck met aenwijsing vande wercken, die nootlick zullen moeten gemaect wordden, die Jnt bezondere met geluwe coleur affgeteeckent zijn, ende gequoteteert elck met zijnen respectie Lettre* ...

Op 5 april bezocht het gezelschap de baandijk en de dijken van de Loven- en Koudenspolders. Op 6 april werden er bij het voormalige Mazureelshoofd nog enkele peilingen verricht. Alle werken werden met de juiste letter op de kaart aangegeven. Op een van de documenten van het archiefnummer stond: *v missive van haar Ho. Mo. met die stucken een caarte fugurative relatief tot de st..j jnclutive waarbij Gecommitteerde Raden werden versocht ... ende geauthoriseert om opde ...iteit van de polder van vremdijcke te adviseren ... mej 1598.*

Wat achterbleef was het afgescheurde hoekje van de kaart. Lezers die weten waar deze kaart van landmeter en kaartmaker Joos Janss zich bevindt, worden verzocht contact op te nemen met het redactiesecretariaat.

Te koop: Jaargang 1 t/m 7
(82 t/m 88) Caert Thresoor à f 45,—.
Tel.: 010-4551343 (na 18.00 uur).

Besprekingen

De Vereenighde Nederlanden in Caert Gebraght: Tentoonstelling van 16de- en 17de-eeuwse landkaarten en stadsgezichten van de Noordelijke Nederlanden uit particulier bezit in het Stedelijk Museum te Zutphen van 24 november 1990 tot 6 januari 1991 / A. de Zeeuw. - Zutphen : Walburg Pers, 1990. - ISBN 90-6011-725-5. - Prijs f 10,-.

Het is geen eenvoudige opgave een tentoonstelling van oude kaarten te organiseren, zodanig dat zij enerzijds voor een ruim publiek aantrekkelijk en anderzijds voor liefhebbers van de historische kartografie, professioneel, hetzij amateur, belangwekkend, leerzaam en bevredigend is.

Aan de eerste eis voldoet de tentoonstelling ten volle. Het kaartmateriaal is prachtig van kwaliteit, zowel wat betreft de keuze als de gravure en de kleur; een ook de vorm van de presentatie: ruime muurvlakken en kasten, uniforme omlijsting, laat niets te wensen over. In dat opzicht kan de tentoonstelling een succes worden genoemd en is ze een felicitatie waard. Wat het belang voor de historische kartografie betreft zijn er echter enkele kritische kanttekeningen te maken, zowel ten aanzien van de tentoonstelling zelf als ten aanzien van de fraai uitgevoerde catalogus.

De titel van de tentoonstelling is een vlag die de lading niet dekt. De 'Vereenighde Nederlanden' is (zeker in deze schrijfwijze) de traditionele benaming voor de bevrijde Noordelijke Nederlanden. De titel wekt de verwachting dat nu eindelijk eens de eerste - en vervolgens de mooiste - overzichtskaarten van Noord-Nederland worden getoond. Dat is namelijk nog nooit gebeurd. Er is in de collectie slechts één kaart van de 'Vereenighde' Nederlanden opgenomen, namelijk 'Belgium Foederatum' van Nicolaas Visscher (nr. 6), die waarschijnlijk pas de vierde kaart van het noordelijk Nederland was. Daarentegen staan er acht kaarten van XVII Provinciën in die in deze collectie eigenlijk niet thuis horen.

De indeling van de catalogus is niet helemaal juist. Het Markgraafschap Antwerpen (kaart nr. 9) behoort niet tot de Verenigde Nederlanden en de kaart dateert zeker niet uit de 16de eeuw (zij dateert nl. van ca. 1650). Het Hertogdom Limburg van Vrients (nr. 15) behoort ook niet tot Noord-Nederland en ook niet tot de 16de eeuw, evenmin als het dubbelportret van Mercator-Hondius. Onder het kopje 'Blauw' worden plots twee kaarten van De Wit gerangschikt.

De kaartbeschrijvingen zijn inconsequent. Naast de naam van de maker zouden altijd jaar (soms benaderend), schaal, afmetingen en bron vermeld moeten worden. Een catalogus als de onderhavige zou blijvende waarde moeten bezitten. Het is misschien onwenselijk om bij particuliere collecties, naam en toenaam te noemen, maar de samensteller had toch de moeite kunnen nemen na te gaan of de kaarten in Koemans *Atlantes Neerlandici* voorkomen ofwel in een openbare collectie te vinden zijn. De formulering van de toelichting is soms onjuist, oppervlakkig of al te populair. Om Vrients 'student in de geographie' te noemen (nr. 15) omdat hij Ortelius dank betuigt dat deze hem geleerd heeft zich op de geografie toe te leggen; van Cornelis de Jode te zeggen (nr. 16) dat hij door een 'ongeval' is omgekomen, terwijl hij stierf aan een longontsteking omdat hij zo dom was geweest goud te smokkelen in de vorm van een hemd over zijn blote lijf; de Leo Belgicus een 'kartografisch grapje' te noemen (nr. 38) en in hetzelfde nummer 'onderscheidene districten' te vertalen waar in het Latijn van de provincies met hun stadhouders wordt gesproken; het mooie titelblad van Nicolaas Visschers *Kaert-boeck* (nr. 50) met 'dames te bevolken, dit alles bevat een mengsel van de bovengenoemde tekortkomingen.

In deze opzichten is deze tentoonstelling en zeker de catalogus een gemiste kans.

Mr H.A.M. van der Heijden

De redactie van Caert-Thresoor heeft de samensteller van de tentoonstelling, drs. A. de Zeeuw, gevraagd een reactie te geven. Hier volgt zijn commentaar.

Ter gelegenheid van het achthonderdjarig bestaan van Zutphen als stad werd de tentoonstelling *De Vereenighde Nederlanden in Caert gebraght* gehouden. Voor de samenstelling ervan mocht van vijf particuliere verzamelingen uit de regio Zutphen, welke normaal niet voor het publiek toegankelijk zijn, gebruik gemaakt worden.

Om lijn te brengen in het beschikbare 16de en 17de-eeuwse materiaal werden de kaarten naar uitgever gerangschikt. Daarbij werden (gegraveerde) portretten van de voornaamste uitgevers getoond, aangevuld met een plattegrond of een stadsgezicht van de voornaamste van de steden waar hun uitgevershuizen gevestigd waren. Vandaar een kaart met een plattegrond van Antwerpen, een stadsgezicht van Amsterdam en portretten van Ortelius en De Jode. En daar past het dubbelportret van Mercator-Hondius als overgang van de 16de naar de 17de eeuw uitstekend bij.

Wanneer een bezoeker meent, dat onder de titel *De Vereenighde Nederlanden in Caert gebraght* geen deelkaarten maar uitsluitend overzichtskaarten van de Noordelijke Nederlanden getoond zullen worden, dan kan hij na bezichtiging toch bedenken, dat dit een hoogst persoonlijke gedachte is geweest ofwel een volstrekt subjectieve interpretatie van de titel.

Deze titel werd overigens gedeeltelijk ontleend aan een tekstblad uit de *Atlas Maior* van Blaeu, waarop te lezen is: 'De Vereenighde Nederlanden (...) werden meestendeel de Vereenighde, doch somtijts oock de Vrije Nederlanden geheeten (...). Deese sijn het Hartoghdom Gelderlandt, vervattende mede het Graefschap Zuthpen, Hollandt en Zeelandt, voor desen Graefschappen; Uytrecht, Vrieslandt, Overijssel en Groeningen met de Ommelanden, Heerlijckheden'. Omljnd en al hing deze tekst, onder nr. 4, op de tentoonstelling. de welwillende toeschouwer zou dus kunnen veronderstellen, dat de organisator zich ervan bewust was, dat hij meer bood dan hij beloofd had. De vlag dekte de lading dus niet: Brabant en Limburg staken er onderuit! In de eerste helft van de 17de eeuw werden echter belangrijke delen van deze provincies veroverd (catalogus nrs. 78, 79 en 80) en vervolgens als generaliteitslanden bestuurd; in de 19de eeuw werden ze gelijkberechtigd en daarom in deze 20ste eeuwse tentoonstelling opgenomen.

Of een tentoonstelling belangwekkend, leerzaam en bevredigend is voor een zo breed mogelijk publiek, reikend van nieuwsgierige scholieren tot en met kritische vakspecialisten, hangt voor een goed deel af van de onbevagenheid waarmee dat publiek op het gebodene afkomst. Voor een geslaagd bezoek dient het verwachtingspatroon wel samen te vallen met de opzet van de tentoonstelling, waaromtrent de catalogus informeert: '... de bezoekers een indruk te geven van de vele mooie kaarten die er in de 16de en 17de eeuw van ons land zijn gemaakt'. En deze door de Walburg Pers fraai verzorgde catalogus diende 'tot lering en vermaak' en als 'steuntje in de rug', staat er verder. Wie bij zo'n opzet het niveau van een kartografisch naslagwerk verwacht, kan zich teleurgesteld voelen, door de schrijver werd hij echter niet misleid.

Drs. A. de Zeeuw

Atlantes Colonienses : Die Kölner Schule der Atlaskartographie 1570-1610 / Peter H. Meurer. - Bad Neustadt a.d. Saale : Verlag Dietrich Pfahler, 1988. - (Fundamenta cartographica historica ; Bd. 1). - 245 pp., ill. - ISBN 3-922923-33-X.

Met zijn kleinere werken bewees Peter H. Meurer reeds dat hij een kenner was van de kartografie in het Duitse Rijnland in de 16de en 17de eeuw. Thans heeft hij zijn onderzoek samengevat in een imposant en uitstekend geïllustreerd werk, de *Atlantes Colonienses*. Hierin ontsluit hij een complex publikaties voor kaarthistorisch onderzoek, dat door een ingewikkelde samenhang tussen kartografen, graveurs, auteurs, drukkers en uitgevers zeer moeilijk toegankelijk was en waaraan tot nu toe in de literatuur geen aandacht besteed was - met uitzondering van de graveur en uitgever Frans Hogenberg.

Het werk bestaat uit twee delen, een inleiding, met daarin de eigenlijke geschiedenis van de kartografische ontwikkeling in het Rijnland, en een kartobibliografie van ca. 75 Keulse uitgaven uit de periode ca. 1570 tot 1610, die volgens Meurers maatstaven als atlassen beschouwd worden. In totaal zijn ongeveer 1000 kaarten beschreven, waarvan er zo'n 400 onder meer dan een trefwoord opgevoerd zijn. Intensief onderzoek maakte het mogelijk de regelmatige als anoniem of onder pseudoniem uitgegeven publikaties in te delen, waardoor de 75 titels onder dertien trefwoorden gegroepeerd konden worden. Elf daarvan zijn auteurs of uitgevers, twee zijn anonieme titels.

Het is wat verrassend onder de auteurs de Spanjaard José de Acosta en de Italianen Giovanni Botero en Giovanni Antonio Magini aan te treffen. Maar het betreft hier Keulse nadrukken, waarvan de kaarten in de Keulse graveurswerkplaatsen gemaakt zijn. Er moet daarbij zeker een onderscheid gemaakt worden of de kaarten reeds in het voorbeeld van de buitenlandse auteur aanwezig waren, zoals bij de Ptolemaeus-uitgave van Magini, of dat de kaarten door de Keulse uitgever bij de tekst werden gevoegd, zoals bij de anonieme bewerkingen van de wereldbeschrijving van Botero. Bijzonder verwarrend is de toeschrijving van de kaarten bij de Keulse Acosta-uitgave, die aanvankelijk anoniem verscheen, terwijl de kaarten uit Wytflits atlas van Amerika gekopieerd werden, zonder die naam te noemen.

Hier krijgt de karto-bibliograaf te doen met de methodische vraag naar de keuze van het 'juiste' trefwoord: auteur van de tekst, auteur van de kaart, bewerker, drukker, uitgever, graveur (of houtsnijder) of - indien geheel anoniem - de titel. Ook Koeman, wiens *Atlantes Neerlandici* het model voor Meurers bibliografie vormde, geeft hier geen eenduidig, voor alle voorkomende gevallen geschikt antwoord. Hij heeft echter met zijn principe om de ontwikkeling van een atlas te volgen onafhankelijk van wisselende bewerkers, uitgevers e.d., de identificatie van de afzonderlijke kaarten gemakkelijker gemaakt. Meurer wijkt daar in zoverre van af, dat hij óók die kaartwerken als zelfstandige titels opvoert, die slechts nadrukken van kaarten uit andere Keulse atlassen bevatten. Het herhaalde gebruik van dezelfde koperplaten bij verschillende teksten door verschillende uitgevers leidt ertoe, dat dezelfde kaart soms onder drie tot vier verschillende titels wordt opgevoerd. Met name geldt dat voor de kaarten uit het *Itinerarium Orbis Christiani*, in mindere mate ook voor de kaarten van Quad. Concordantie-tabellen geven weliswaar voor de meervoudig gebruikte kaarten de relaties tussen de afzonderlijke atlassen, maar de minder ervaren gebruiker staat voor de vraag, welk volgnummer hij moet gebruiken, wanneer bijvoorbeeld de zeventien kaarten van de Nederlanden in het *Itinerarium Orbis Christiani* ook met andere volgnummers onder Braun (*Itinerarium Belgicum*), M. von Eitzing (*Belgici Leonis Chorographia*) en Metellus (*Germania Superior* en *Speculum Orbis Terrae*) verschijnen. Hetzelfde geldt voor enkele kaarten uit Quads atlas van Europa en *Handbuch*, en voor talrijke kaarten uit zijn itineraria, die onder Eichovius en Metellus nogmaals met andere volgnummers worden opgevoerd.

Dit zijn methodische moeilijkheden die voortkomen uit de materie zelf. De originele atlassen (indien men ze ondanks hun af-

hankelijkheid van Hollandse of Italiaanse voorbeelden zo noemen mag) uit de Keulse werkplaatsen, het *Itinerarium Orbis Christiani* van Frans Hogenberg en de atlassen van Quad (*Europa*, *Handbuch*, de itineraria) hebben als voorraad diende voor de illustrering van publikaties van andere uitgevers. Meer nog dan gewoonlijk in atlasbibliografieën waar te nemen valt, komen in de Keulse atlasproductie de eigenlijke kartografen bij de 'secundaire produkten' op de achtergrond te staan. Onontbeerlijk voor de ontsluiting van de bibliografie is daarom Meurers inleiding, die de invloed van de Zuidnederlandse kartografen (Frisius, Mercator) via de uitgevers van de eerste grote atlassen Ortelius en De Jode op Keulen behandelt. Met name Frans Hogenberg is daarbij van belang. Na zijn medewerking aan Ortelius' atlas verhuisde hij naar Keulen en werd daar de centrale kracht in het vervaardigen en uitgeven van topografische prenten. Naast zijn topografische werken (*Civitates Orbis Terrarum*, de *Geschichtsblätter* en losse kaarten) blijken de in de huidige bibliografie behandelde kartografen slechts navolgers. Het is daarom te betreuren dat Meurer heeft nagelaten Hogenbergs kaarten op te nemen. Als reden daarvoor noemt hij de reeds bestaande werken (Koeman voor Braun-Hogenberg en Hellwig voor de *Geschichtsblätter*). Voor Hogenbergs atlas van de Nederlanden, die pas enkele jaren geleden ontdekt is, wordt verwezen naar een op handen zijnde beschrijving van G. Schilder. Deze terughoudendheid tegenover reeds verschenen of nog te verwachten werken van andere auteurs eert weliswaar de bewerker van *Atlantes Colonienses*, maar levert de gebruiker ervan een werk waarin alleen het late- re en niet eens het belangrijkste deel van de Keulse atlaskartografie van de 16de eeuw te vinden is.

De afsluiting van de periode vormen de laatste uitgave van Quads atlas (1608) en een historisch werk van Broelmann, dat als een vroege historische atlas van Keulen en de Nederrijn beschouwd kan worden (1608). Wederom betreft het hier een werk uit Hogenbergs werkplaats. Als laatste werk van Hogenberg wordt de kaart van de omgeving van Keulen (1610) en het laatste deel van het stedenboek van Braun-Hogenberg (1617) vermeld. Abraham Hogenberg, die de uitgeverij tot 1653 voortzette, wordt wat stiefmoederlijk behandeld. Toch heeft hij de *Geschichtsblätter* tot 1631 voortgezet en daarvoor, evenals voor andere topografische werken, beroemde graveurs en tekenaars zoals Wenzel Hollar, Peter Isselburg en Pompeo Giustiniano aangetrokken. Pas met de verkoop van de voorraad koperplaten van de stedenboeken (ca. 1653) eindigde de werkzaamheden van het huis Hogenberg.

Het zal de bespreker toegestaan zijn, nog kort in te gaan op een strijdvaardig. Meurer noemt weliswaar de enige regionale atlas van Keur-Keulen, ook met Hogenbergs werkplaats verbonden, maar neemt hem niet op in zijn bibliografie omdat het een werk is van de Westfaalse dokter en kartograaf Johannes Riese, gen. Gigas. De medewerking van Abraham Hogenberg voor de druk van deze atlas, wiens opdracht aan de Keulse keurvorst in Keulen gedateerd is, volgt uit het gebruik van de koperplaten van de stedenboeken voor de stadsgezichten, waarvan het blad met Bonn, Neuss, Brühl en Zons bewerkt en van het jaartal 1620 - het verschijningsjaar van de atlas van Gigas - voorzien is. Het oorspronkelijke werk van de Westfaalse kartograaf en de onbekende graveur wordt niet geringschat, wanneer men aanneemt dat het om een betaalde drukopdracht voor Hogenberg handelt, die zeer zeker in een bibliografie van Keulse atlassen thuishoort.

Kort samengevat: een uiterst verdienstelijke publikatie, die niet alleen voor verder onderzoek uitnodigt, maar die ook onontbeerlijk zal worden voor verzamelaars, bibliothecarissen, archivissen en antiquaren.

Fritz Hellwig
(vert. Peter van der Krogt)

Historische Stedenatlas van Nederland; Aflevering 5, Schoonhoven en Nieuwpoort tekst J.C. Visser, Th.M. Elsing, P.A. Henderikx, J.G. Wegner; tekenwerk kaarten Th. Rothfusz; onder redactie van P.A. Henderikx, P.H.D. Leu-

pen, J.C. Visser en J.G. Wegner-Delft.: Delftse Universitaire Pers, 1990. - 58 blz., 42 x 29,5 cm., losse kaarten.

In de serie *Historische Stedenatlas van Nederland* is met het verschijnen van het deel Schoonhoven en Nieuwpoort een tijd van stilte doorbroken. Na Haarlem (1982), Amersfoort (1982), Zutphen (1983) en Kampen (1986) zijn een tweetal stadjes aan de Lek aan de beurt.

De vervaardiging van de stedenatlas is blijkens de inleiding een project van de Internationale Commissie voor Stedengeschiedenis. Ook in verschillende andere Europese landen zijn dergelijke atlassen uitgegeven. Het doel van de *Historische Stedenatlas van Nederland* is het schetsen van de ruimtelijke ontwikkeling van een aantal steden van de vroegste tijden tot en met het begin van de 19de eeuw aan de hand van een reeks kaarten en een historische beschrijving. In de tot nu toe verschenen delen wordt nauwgezet uitgegaan van een vaste formule, waarbij een centrale rol is weggelegd voor de kadastrale minuutplannen uit de 19de eeuw en de unieke serie stadsplattegronden van Jacob van Deventer uit de 16de eeuw. De kadastrale minuutplannen van Schoonhoven (1828) en Nieuwpoort (1827) zijn op transparantpapier los bijgevoegd, op een schaal 1:5.000. De uitsneden van de plattegrond van Jacob van Deventer zijn op dezelfde schaal weergegeven, waardoor meer dan twee eeuwen verandering, maar vooral ook continuïteit in een oogopslag kunnen worden waargenomen. Van de kadastrale minuut is ook een kaart vervaardigd met een schaal 1:2.500, die eveneens als losse kaart in de atlas zit. Hierop wordt door middel van een letter- en cijfercombinatie, inkleuringen, arceringen en gekleurde doorgetrokken en onderbroken lijnen informatie gegeven over de ligging en omvang van voor 1562 en 1828 (resp. 1827) aanwezige en verdwenen stedelijke elementen. Het gaat daarbij om openbare gebouwen, verdedigingswerken, molens, geestelijke instellingen, liefdadigheidsinstellingen en begraafplaatsen. Dit lijstje verdient m.i. een verdere uitbreiding, daar met de weergave van elementen in de economische sfeer (pakhuizen, industriële bebouwing) markante onderdelen van de ruimtelijke structuur kunnen worden toegevoegd. In een uitvoerige legenda wordt de geschiedenis van de genoemde elementen kort aangeduid. Soms wordt daarbij ook ingegaan op de lotgevallen na 1828 (resp. 1827), maar dat gebeurt niet altijd.

De genoemde kaarten vormen het raamwerk voor het tekstgedeelte waarin de ontstaansgeschiedenis en de ruimtelijke ontwikkeling van Schoonhoven en Nieuwpoort centraal staat. De tekst wordt aangevuld door illustraties, waaronder tal van bestaande kaarten en kaartfragmenten en een aantal zelf vervaardigde kaarten. De auteurs hebben zich laten leiden door het kaartmateriaal, en zijn erin geslaagd door het raadplegen van een behoorlijke hoeveelheid archiefmateriaal en literatuur het verhaal een aanzienlijke diepgang te geven. Na een algemeen gedeelte waarin de ontwikkeling van het beneden Lekgebied tot het midden van de 13de eeuw wordt geschetst, volgt de geschiedenis van de twee stadjes. Voor de vroege fasen in de ruimtelijke ontwikkeling valt de nadruk op de betekenis van het fysisch milieu en de ontginningsgeschiedenis. Het beeld dat de oudste plattegronden opleveren wordt samen met bodemkundige kennis en historische gegevens en materiaal uit verscheidene archieven benut voor een reconstructie van de ontwikkeling van het landschap waarin de beide stadjes tot bloei zouden komen en de eerste fasen in de stedelijke ontwikkeling. De bevindingen zijn op enkele overzichtelijke kaartjes weergegeven. Behalve een inzicht in het proces van ruimtelijke ontwikkeling levert deze werkwijze ook een bijdrage op tot het begrijpen van de latere stadsplattegrond. Voor de periode daarna worden nogal wat algemene (economische, politieke, sociale) factoren als verklaringskader voor veranderingen in de ruimtelijke structuur opgediend. Daarnaast levert het gebruik van historische gegevens, zoals belastingkohieren uit de 16de eeuw, een verder inzicht in de ruimtelijke structuur. Al met al dienen de plattegronden voor de latere fasen in de ontwikkeling van de ruimtelijke structuur veel meer als bron om de opkomst of verandering van bepaalde ruimtelijke elementen aan te duiden. Zo wordt ook in het deel over Schoonhoven en Nieuwpoort de

plattegrond vooral voor de vroege fasen in de stedelijke ontwikkeling als een primaire bron gebruikt. Later in de tijd krijgt de plattegrond wat meer het karakter van illustratiemateriaal. Toch is het atlasdeel Schoonhoven en Nieuwpoort een parel geworden aan de boom waaraan nu een vijftal vruchten hangt. Dat is vooral te danken aan de nadrukkelijke rol die de tekst in dit deel speelt. Haarlem en Amersfoort waren in 1982 nog bedeed met resp. zeven en vijf bladzijden tekst. Deel vijf uit de reeks is goed voor 21 bladzijden. En dat voor zulke mini-stadjes en zo'n 'eenvoudig' te duiden ruimtelijke structuur. Het auteurscollectief is erin geslaagd vooral met betrekking tot de vroegste stadia in de ontwikkeling van de stadjes het verhaal de nodige diepgang te geven, waarmee de gehanteerde formule een succes mag worden genoemd. Dit toch enigszins in tegenstelling tot de voorgaande afleveringen, waarin de tekst niet veel verder kwam dan het samenvatten van geschiedenis van de behandelde steden. In het geval van Schoonhoven en Nieuwpoort ligt dat wat anders. Maar liefst vier auteurs, waarvan de meeste hun sporen reeds hebben nagelaten in het onderzoeksgebied, en die ook zitting hebben in de redactiecommissie van de stedenatlas, zijn verantwoordelijk voor het tekstgedeelte. Gevreesd moet dan ook worden dat deel vijf in alle opzichten een 'uniek' deel zal blijven. Dit temeer daar de lijst van steden die stond afgedrukt in de vorige delen, en die aangaf welke steden in de volgende delen mogelijk aan bod zouden komen, nu plotseling ontbreekt.

Henk Schmal

Nederlandse zeehavens tussen 1500 en 1800 / J.P. Sigmond. - Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1989 - 262 p. - ISBN 90.6707.210.9.

In een diepgaande studie over opkomst, groei en ondergang van een aantal Nederlandse zeehavens in de periode tussen 1500 en 1800 wordt door Sigmond een groot aantal buitengewoon interessante en voor een groot deel nieuwe gegevens toegevoegd tot de kennis, over de stadsontwikkeling van een aantal havensteden en de scheepvaart in de genoemde periode. Dit was slechts mogelijk na een minutieus onderzoek van vele stadsarchieven en het Algemeen Rijksarchief en uitgebreid literatuuronderzoek. Een immense hoeveelheid werk, haast te veel om door 'een persoon (of twee, zoals schrijver in zijn voorwoord vermeldt) verwerkt te worden.

De auteur zet in dit, oorspronkelijk als dissertatie verschenen werk, uitvoerig uiteen hoe de opkomst en ondergang van havens en havensteden werd bepaald door economische, politieke, maar vooral ook door fysisch-geografische omstandigheden. De ligging van de plaats bepaalde uiteindelijk hoe deze onder invloed zou staan van zich verleggende zeestromingen en de vorming en verplaatsing van zandbanken in of voor de haven.

De auteur begint met een analyse van de voorwaarden waaraan een zeehaven moet voldoen. Daarna worden de verschillende (voormalige) Nederlandse zeehavens getoetst aan de opgesomde criteria. Duidelijk wordt dat de te stellen eisen en de voorwaarden voor de locatie van een handelshaven sterk verschillen met die voor een marinehaven.

Sigmond onderscheidt in ons land een drietal gebieden die elk min of meer een eenheid vormen: de zeehaven sin Zeeland (met beschrijving van Antwerpen, de Schelde, Walcheren, Zierikzee, Vlissingen, Arnemuiden, Veere, Middelburg), de zeehavens in het Maasgebied (Dordrecht, Rotterdam, Delfshaven, Schiedam, Den Briel, Hellevoetsluis, Vlaardingen, Maassluis) en tenslotte die in het Zuiderzeegebied (Amsterdam, Kampen, Harderwijk, Den Helder, Medemblik, Enkhuizen, Hoorn).

De bestudeerde periode werd in een drietal fasen ingedeeld: 1500 tot het begin van de Opstand (ca. 1572), vanaf de Opstand tot 1650 en van 1650 tot 1800. Steeds worden de beschouwingen afgesloten met een samenvatting of een terugblik.

Na een tweetal hoofdstukken over meer technische aspecten (bakens, loodsen, havenwerken, financiën, kosten en inkomsten, dokken, scheepsbouw, organisatie en reglemente-

ring en nog veel meer) volgt een analyse van de verschillende economische, politieke en geografische aspecten. Tot slot volgt van 20 havensteden een kort overzicht in de vorm van enkele historische plattegronden.

Naar mijn mening is de schrijving erin geslaagd een duidelijk en vooral goed gedocumenteerd inzicht te geven in de ontstaansgeschiedenis en de verdere ontwikkeling van de belangrijkste Nederlandse havens tot aan het eind van de 18de eeuw, een gebied waaraan tot dusver nog weinig aandacht is besteed en zeker niet in vergelijkende zin zoals het onderhavige werk bedoeld.

Het boek is rijk van illustraties voorzien: 124 kaarten en plattegronden, 60 stadsgezichten en afbeeldingen van schepen, onderdelen, voorwerpen etc. en enkele facsimiles van ordonnances, instructies, reglementen e.d. Drie schilderijen van zee- of havengezichten zijn in kleur gereproduceerd.

De illustraties zijn over het algemeen goed gekozen hoewel de drie schilderijen uit het Rijksmuseum geen enkele informatie aan het thema van het boek toevoegen. Bij de beschrijving van de havensteden geven de plattegronden een onmisbare verduidelijking van de beschreven situaties. Een wat minder groot vertrouwen in de betrouwbaarheid van de Blaeu-plattegronden zou hier echter wel op zijn plaats zijn geweest, zeker wat de datering van topografische details op de kaarten betreft.

De auteur is naar mijn smaak wat slordig, in elk geval onvolledig omgegaan met de bijschriften bij de afbeeldingen, en vooral bij de kaarten. Waarom is bijvoorbeeld niet vermeld, welke sGrooten-kaarten werden gereproduceerd (nl. de Brusselse exemplaren)? Ook is bij de afbeeldingen van het 'Panorama van Walcheren' van Anthonie van Wijngaerden niet vermeld, waar het origineel zich bevindt. Nergens wordt een inventarisnummer vermeld zodat het voor de lezer onmogelijk, in elk ge-

val zeer moeilijk wordt, de originelen zelf te bestuderen. Ook voor wat betreft de andere op de afbeeldingen betrekking hebbende gegevens zou iets meer zorg gewenst zijn geweest. Bijvoorbeeld: de m.s. kaart van Hattinga op p. 196 is geen gravure.

Wie zelf wel eens geconfronteerd werd met het schrijven of verzorgen van een publikatie weet hoe riskant het is om aan een eenmaal uitgewerkt manuscript of aan een drukproef toevoegingen of verschuivingen aan te brengen. Met name veranderingen van verwijzingen naar pagina's of afbeeldingen moeten dan nauwkeurig in de gaten worden gehouden. Het is de schrijver niet gelukt ongeschonden uit dergelijke manipulaties tevoorschijn te komen. Vanaf pagina 222 is het mis gegaan met de correctie vermelding van de fotoverantwoording, zodat deze over het algemeen een bladzijde te ver worden verantwoord. Ook elders is dit waar te nemen, bijv. bij de kaart op p. 163. De bij 'Gemeentearchief Rotterdam' vermelde verwijzing naar p. 88 is onjuist. De kaart op p. 206 is niet in de verantwoording vermeld (Bodel Nijenhuis), evenmin als de afbeeldingen op p. 142 en 143. De plattegrond op p. 81, met een duidelijk stempel van de coll. Bodel Nijenhuis, zou van het ARA afkomstig zijn.

Ook in de tekst en in de noten zijn zetfouten blijven staan of ontbreken woorden. De noten 222-252, behorend bij Hoofdstuk 3 zijn achter de noten van Hoofdstuk 4 terecht gekomen. Van noot 4 van de Inleiding ontbreekt de verklaring.

Hoewel misschien een kleinigheid, van de Van Deventer-plattegronden wordt niet vermeld dat niet de originelen, maar steeds de nagetekende exemplaren van de Nijhoff-uitgave werden gereproduceerd, met als enige uitzondering, naar ik vermoed, de plattegrond van Kampen.

Deze kritiek ontnemt echter in geen geval de grote waarde aan het prachtig uitgevoerde boek, dat een ieder met belangstelling voor de Nederlandse topografie onverwijd zou moeten aanschaffen.

H.P.Deys

UNIEKE HISTORISCHE WANDKAART

in facsimile, afmeting ca. 62 x 49 cm. (vierkleurendruk)

A- 1, Holland/Amstelland,	Blaeu	17e eeuw
B- 2, Holland/Schie-Delfland	„	17e eeuw
C- 3, Holland-West.Friesland	„	17e eeuw
D- 4, Utrecht en het Gooi	„	17e eeuw
E- 5, Noord Brabant	„	17e eeuw
F- 6, Zeeland	„	17e eeuw
G- 7, Limburg	„	17e eeuw
H- 8, Gelderland (Gelre)	„	17e eeuw
I- 9, Overijssel met deel Dr.	„	17e eeuw
J- 10, Drenthe, (C. Pynacker)	„	17e eeuw
K- 11, Groningen, Prov.	Allard	17e eeuw
M-13, Noord Holland (Noort H.)	De Wit	17e eeuw
N-14, Groningen (Stad)	Haubois	17e eeuw
O-15, De Nederlanden (E.krt.)	Speed	17e eeuw
P-16, Brabantia	v.Deventer	16e eeuw
Q-17, Amsterdam (Stad)	Blaeu	17e eeuw
R-18, Rotterdam (Stad)	Blaeu	17e eeuw
S-19, s-Gravenhage	Blaeu	17e eeuw
T-20, Wereldkaart	Mercator	16e eeuw

prijs per kaart, exclusief koker en portikosten

1 stuks à f 15,10 10 stuks à f 12,15

3 stuks à f 13,35 20 stuks à f 12,00

5 stuks à f 12,45 meerdere op aanvraag

meerprijs per koker à f 2,00

portikosten tot 3 kaarten à f 2,70

meerdere kaarten (onbeperkt) à f 5,—

VERKRIJGBAAR BIJ

U.N.B. UITG. POSTBOX 2121

9704 CC GRONINGEN, TELEFOON 050-713152

PAULUS SWAEN old maps and prints

COMPOSITE ATLAS

HALMA,F./ LE ROY,B. Uitbeelding der Heerlijkheid Friesland, wallmaps of Utrecht, Friesland, Eemland. Published abt.1720. Large folio. The copy described in the following lines is bound in a contemp. full leather, gilt stamped binding. Hfl. 25.000

The atlas contains: 1. "Nieuwe kaart van den Lande van Utrecht" by Bernard van Roij (manufactured between 1676 and 1695), engraved by T.Doesburgh (the map) and G.Hoet (the decorations). Copper engraving, 15 sheets of different size. Dimensions map: 120x185cm. Published by J.Covens and C.Mortier, Amsterdam 1743 (second state). The map was published "cum privilegio" and manufactured by order of the States of Utrecht with the original intention to obtain a correct picture of the boundary-lines of the various administrative and juridical territories. Ref.: Dr.M.Donkersloot-de Vrij; Topografische kaarten voor 1750 (754) 2. Kaarte van de polders der Eemlandsche leeg landen etc. A.1666.by D.B.van Groenou. Copper engraving, 4 sheets, 83x99cm. Manufactured for the polder board. Ref.: Dr. M.Donkersloot-de Vrij, 198. 3. "Nieuwe caert van Friesland vermeerderd en verbeterd op ordre der Ed.Mo.Heeren Gedeputeerde Staten door Bernard Schotanus a Sterringa vervaardigd en verbeterd door Johan Vegelin van Claerbergen", published by R. and J. Ottens te Amsterdam en T. van Dessel te Leeuwarden, 1739. Copper engraving, 7 sheets, total dimensions 113x124cm. This wallmap is embellished with coats of arms of Friesland, Oostergo, Zevenwolde, the towns and villages. Ref.: Dr.M.Donkersloot-de Vrij 793. 4. Atlas: "Uitbeelding der Heerlijkheid Friesland". 38 sheets. In 1682 Bernardus Schotanus received an order from the Gedeputeerde Staten for a new mapping out of the "Grietenijen". Only in 1698 his atlas of Friesland was published in an edition of 125 copies. This small edition and the topographical changes soon made a new edition necessary. This was the "Uitbeelding der Heerlijkheid Friesland", published by Halma in Leeuwarden in 1718. Enlarged by a new map of the Province and 7 historical maps by Menso Alting. Ref.: C.Koeman - Geschiedenis van de kartografie van Nederland.

Hofstraat 19 - 5664 HS GELDROP

Tel. 040-853571 - Fax 040-854075

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

ABEYDEERA, A.

Kartografie als een essentieel element van bestuur door het Hollandse koloniale gouvernement van Sri Lanka's Kustgebieden tussen 1658 en 1796 / A. Abeydeera. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 17(1991), nr. 1, p. 18-24, 62-63.

ABSTRACTS

14th International Conference on the history of cartography 14 - 19 June 1991 at Uppsala and Stockholm in Sweden : abstracts. - [S.l. : s.n.], 1991. - 80 p.

ART

Art of the chart. - In: *Holland Herald : the magazine of the Netherlands* 26(1991), nr. 3 (June), p. 8-12.

Kort en informatief overzicht van de Nederlandse kartografie in de 17de eeuw

BEETS, A.N.

Inventaris van de kaarten en tekeningen van het Provinciaal Bestuur van Utrecht 1813-1920 / A.N. Beets. - Utrecht : Rijksarchief Utrecht, 1991. - (Rijksarchief Utrecht ; inventaris 80)

CLANCY, R.

The mapping of Terra Australis / R. Clancy. - In: *The Map Collector* 55(Summer 1991), p. 10-15.

DREYER-EIMBCKE, O.

Terra Australis im Kartenbild / O. Dreyer-Eimbcke. - In: *Vorträge ...* (zie elders in deze lijst) p. 165-174.

ELLIOT, J.

Braun & Hogenberg and after : the town plans of the seventeenth century / J. Elliot. - In: *The city in maps : urban mapping to 1900* / J. Elliot. - London : The British Library Board, 1987. - p. 26-37.

GOSS, J.

Blaeu : De grote atlas van de wereld in de 17de eeuw / J. Goss ; voorw. van P. Clark. - London ; Lisse : Royal Geographical Society ; Rebo Productions, 1991.

HAMELEERS, M.M.TH.L.

De 13e Internationale Konferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie, 1989 / M.M.Th.L. Hameleers. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 17 (1991), nr. 1, p. 41-45.

Repräsentativität und Funktionalität von Holländischen Polder, Deichgenossenschafts- und Deichgrafschaftskarten / M.M.Th.L. Hameleers. - In: *Vorträge ...* (zie elders in deze lijst) p. 59-70.

HAMILTON, A.

Paulus de Kempenaer and Petrus Plancius / A. Hamilton and P. Obbema. - In: *Quaerendo* 21(1991), nr. 1(Winter), p. 38-54.

KEYSER, M.

De laatste kleurders : plaat- en kaartkleurders in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw : een verkenning / M. Keyser. - In: *Bulletin Stichting Drukwerk in de marge* 19 (Lente 1991), p. 12-17.

KRETSCHMER, I.

Historische Landkarten : Kulturdokumente, Quellen, Wegweiser moderner Kartographie / I. Kretschmer. - In: *Bayern im Bild der Karte : Cartographia Bavariae*. - [S.l.] : Anton H. Konrad Verlag, [1990]. - p. 396-399.

KROGT, P.C.J. VAN DER

The publication of the Blaeu-Van der Hem atlas in the Austrian National Library, Vienna / P. van der Krogt. - In: *Abstracts ...*

(zie elders in deze lijst), p. 59.

MEKENKAMP, P.G.M.

Die Entwicklung einer neuen Methode für die Bestimmung der Genauigkeit von alten Karten / P.G.M. Mekenkamp. - In: *Vorträge ...* (zie elders in deze lijst) p. 111-116

MEURER, P.H.

Die Illustrationen der Basler Guicciardini-Ausgabe 1580 / P.H. Meurer. - In: *Cartographica Helvetica*, nr. 4 (Juli 1991), p. 17-21.

MONMONIER, M.

How to lie with maps / M. Monmonier. - Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1991. - 176 p. - ISBN 0-226-53415-4.

Monmonier beschrijft de wijze waarop kaarten in heden en verleden voor allerlei doelen gebruikt en misbruikt zijn.

OKHUIZEN, E.

The Dutch contribution to the cartography of Russia, 16th-18th centuries : a Ph.D. research project / E. Okhuizen. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 63.

Dutch Maritime Cartography of the Baltic in the 16th century / E. Okhuizen. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 9-10.

PALMA, M.T. DI,

Four wall maps of continents made by I. Blaeu/De Rossi / M.T. di Rossi. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 13.

POULS, H.C.

Een geodetische instrumentenset van Benjamin Ayres, midden 18e eeuw / H.C. Pouls. - In: *Geodesia* 33(1991), nr. 7/8 (juni/augustus), p. 310-314.

SCHILDER, G.

The Dutch contribution to arctic cartography / G. Schilder. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 8.

Monumenta Cartographica Neerlandica III : Twee wandkaarten van de wereld van Blaeu: 1619 en 1645/46 ; Two wall-maps of the world by Blaeu: 1619 and 1645/46 / G. Schilder. - Alphen aan den Rijn : Uitgeverij 'Canaletto', 1990. - 351 p. - ISBN 90-6469-651-9. - (tekstdeel en omslag met facsimiles).

SCHNALL, U.

Zeichen der Schifffahrt auf älteren Karten des Unterweserraumes / U. Schnall. - In: *Vorträge ...* (zie elders in deze lijst), p. 15-30.

TOLMACHEVA, M.A.

Arab geography in 'Nova Orbis Tabula' by Bertius / M.A. Tolmacheva. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 25.

VORTRÄGE

5. Kartographiehistorisches Colloquium Oldenburg 1990, 22.-24. März 1990 : *Vorträge und Berichte* / hrsg. von W. Scharfe und H. Harms. - Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 1991. - X, 214 p. - ISBN 3-496-00318-9.

VRIES, D. DE.

The 'Théatres de la guerre' : a new trend in newsmaps set by Pieter Mortier / D. de Vries. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 14.

WERNER, J.W.H.

The Muller Collection in Amsterdam University Library / J.W.H. Werner. - In: *Abstracts ...* (zie elders in deze lijst), p. 72.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West-Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius*. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher*. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - *The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere)*. Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - *Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

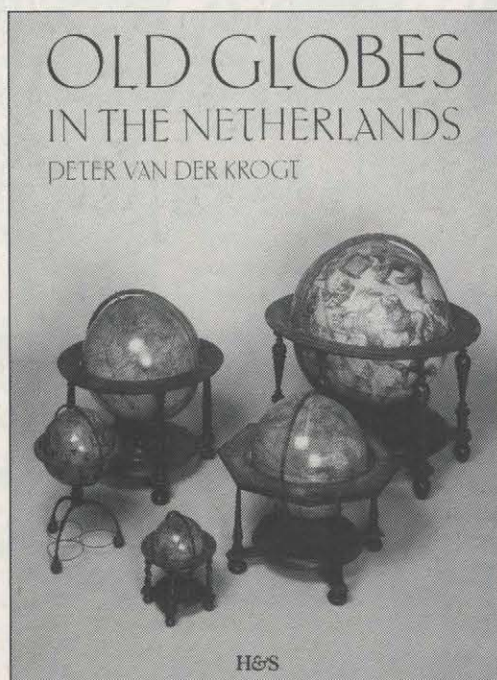
Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

Kartografische meesterwerken

Kartografie door de eeuwen heen. Een serie boekwerken van zeldzame wetenschappelijke en kunsthistorische waarde. Uitgegeven door Sdu:

Old globes in the Netherlands

Peter van der Krogt. Voor het eerst in de geschiedenis is een catalogus samengesteld van alle bekende globes in Nederlandse verzamelingen, die vóór 1850 vervaardigd werden. Circa 340 globes worden uitvoerig beschreven en in de inleiding gaat de auteur in op de geschiedenis van de productie en vervaardiging van aard- en hemelglobes.

ISBN 90 6194 234 9

f 81,50

The mariner's astrolabe

Alan Stimson. Het zee-astrolabium: van de vijftiende tot de zeventiende eeuw voor zeelui het belangrijkste hulpmiddel om aan de hand van de sterren hun positie te bepalen. Dit boek vertelt de geschiedenis van dit ingenieuze instrument. Alle 65 bewaard gebleven zee-astrolabia zijn afgebeeld en beschreven. Tekst in het Engels.

ISBN 90 6194 017 6

f 137,90

The oldest maps of the Netherlands

H.A.M. van der Heijden. Het eerste systematische overzicht van alle bekende kaarten van de 17 provincies van de Nederlanden in de 16de eeuw. Dankzij de chronologische ordening en de uitgebreide bibliografie een waardevol handboek voor amateur en professionele kartografen. Tekst in het Engels.

ISBN 90 6194 224 1

f 98,90

Marcel Destombes

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie. Tekst in het Frans en het Engels.

ISBN 90 6194 485 6

f 305,-

Miscellanea cartographica

C. Koeman. Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, selecteerden Günter Schilder en Peter van der Krogt 21 van zijn beste artikelen. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

ISBN 90 6194 167 9

f 155,-

Prijswijzigingen voorbehouden

Uitgeverij
Koninginnegracht

Hoe te bestellen
* tel. 070-3429780
* fax. 070-3634903
* antwoordnr. 10734
2501 WB Den Haag
* bij de boekhandel